

BONFINI MAGYAR ŐSTÖRTÉNETÉNEK
FORRÁSAI

Kulcsár Péter
doktori disszertációja

Szeged, 1963.

Tartalom

Bevezetés	3
Jordanes	8
Blondus	23
Vincentius Bellovacensis	42
Thuróczi	44
Ranzanus	59
Calanus	77
Palmerius	79
Justinus	82
Severus Sulpicius	84
Strabo	89
Aeneas Sylvius földrajzi munkái	94
Einhardus	97
Mela	102
Plinius	104
Jegyzetek	108

A humanizmus századaiban Európa-szerte a tudományos eredmények ártértékelésének vagyunk tanui. A középkor folyamán kialakult és alkalmazott elvek nem egyeztethetők össze a modern szemlélettel, s ennek megfelelően bizonyos formai sajátosságok is új kifejezést nyernek. Ez utóbbit az ifodalom, a történetírás területére alkalmazva többek között a klasszikus latin nyelv kötelező érvényesülésében konkretizálhatjuk. Az előzőleg létrejött alkotások, melyek összefoglalták az egy-egy nép történelmére vonatkozó tudnivalókat, elavultak, s igény támadt a bennük foglalt tényanyag modern alapokra fektetett összefoglalása iránt. Ezt bizonyos részletmunkálatoknak kellett megelőzniük, melyek folyamán az egyes darabok mind eszmeileg, mind formailag alkalmasakká váltak arra, hogy beilleszkedjenek a humanista történetfelfogás épületébe. Az előzetes felkészülés termékei az epitomék, abbreviatiók, breviariumok, compendiumok stb. és nem utolsó sorban a görögből latinra való fordítások. Mindezek zömmel arra hivatottak, hogy a régi idők nagy historikusainak termését részben sűrítve, részben -- és főleg -- egységes szempontok szerint rendezve, stilisztikailag javítva felhasználhatóvá tegyék a humanista olvasó és író számára. Ezek nyomán jönnek létre a nagy összefoglalások, mint Blondus Flavius úttörő munkái; s előkelő helyre kívánczik Aeneas Sylvius életműve, bár ennek -- talán mert elődeinél tökéletesebb akart lenni -- voltaképpen csak előtanulmányai készültek el.

A magyar történetírásban századokra visszanyúló előzmények után ugyancsak létrejön a nagy mű, mely a középkor eredményeit magába sűríti: Thuróczi krónikája. Késői volta miatt azonban már keletkezésekor lemarad az igények mögött, s humanista szempontokat érvényesítő átdolgozásának szükségére már megjelenésekor nyilvánvaló.

Hunyadi Mátyásnak a humanizmussal való kapcsolatáról fölösleges beszélünk, s nem csodálkozhatunk, ha az ő udvarában is tanui vagyunk annak a törekvésnek, mely a középkor bélyegét viselő történeti alkotásoknak az új követelmények szerint való átformálását tűzi ki céljául. Ranzanus Epitoméja kifejezetten ezért készül, s alig néhány évvel később napvilágot lát a Rerum Ungaricarum Decades.

Terjedelme impozáns, felfogása korszerű, stílusa -- és ez nem csak formai szempont -- modern. A magyarság számára különös jelentőségű, hiszen évszázadokon keresztül versenytárs nélkül reprezentálja külföldön történetírásunkat, s mivel a hozzá mérhető újabb feldolgozás sokáig várat magára, hazai szakirodalmunkban a 18. századig, szépirodalmi feldolgozásokban a 19. sz. végéig meghatározó szerepet játszik, s nyomai napjainkig kimutathatók.

Sajnálatos, hogy forrásainak igényes felkutatása mégsem történt meg,¹ pedig ez a munka a fáradságot messze meghaladó reményekre jogosít. Részben biztos alapot adhat a szerző sokat vitatott történeti megbízhatóságának kérdésében; részben segít kibogozni azokat a szálakat, melyek a magyarországi humanistákat a kortárs külföldi tudományossággal összekötötték; részben bepillantást enged egy humanista történetíró alkotóműhelyébe, ami magában véve sem érdektelen; s az elemzés segítségével talán hozzátehetünk egy-két vonást ahhoz a nagyon is vázlatos kép~~hez~~hez, melyet történetírásunk kezdeteiről kialakítanunk sikerült.

Nem vállalkozhatunk arra, hogy Bonfini forrásai körül egy csapásra teljes világosságot teremtsünk. Meg kell elégednünk azzal, hogy egy, meghatározott területen végezzük el ezt a munkát abban a reményben, hogy egyrészt ez is hozzájárul a fehér foltok eltün-

tetéséhez, másrészt támpontul szolgálhat a további munkálatok számára.

Vizsgálódásunk területének kijelölésénél gyakorlati szempontokkal az 1. decas² kínálkozik, mely viszonylag zárt egységet alkot. Ez a Magyarság őstörténetével foglalkozik, s a korabeli elképzeléseknek megfelelően nagyrészt más népek (hunok, gótok, avarak, longobárdok) történetét tárgyalja, olyanokét, melyeknek élete már lezárult. Alkalmasnak látszik tehát arra, hogy a ténylegesen magyar történelmet tárgyaló többtől ideiglenesen elszakíthassuk, s mivel a munka tekintélyes hányadáról van szó, a levonható következtetések az egészre is bizvást alkalmazhatók lesznek.

Az érintett népek történetére vonatkozó anyag évszázadokkal Bonfini előtt ismeretes volt, s különböző történetírók több-kevesebb részletességgel feldolgozták, sőt, jelentős részüknek humanista átértékelése is megtörtént. Bonfininak tehát nem jelenthetett nehézséget az adatok megszerzése, a források kutatóját azonban éppen a bőségből eredő zavar keríti hatalmába: legtöbbször nehéz, néha lehetetlen kiválasztani az azonos tárgyú és nagyjában azonos fogalmazású szövegek halmozából azt az egy változatot, mely közvetlen forrásnak tekinthető. Első pillantásra meggyőződhetünk arról, hogy magának a szerzőnek a forrásokra való utalásai nem megbízhatóak, hiszen bőven találunk olyanokat is, melyek rég elkallódott munkákra, vagy éppenséggel sohasem élt írókra hivatkoznak. Ha az ilyen esetekben célzást sem tesz a közvetítő irodalomra, kétséges, vajon a többi, megjelölt művet csakugyan eredeti formájában használta-e fel. Számtalan régiebb és újabb szerzőre tesz utalást, kiknek közvetlen használata gyakorlatilag is képtelenség. Ime a névsor: Ptolemeus, Ablabius, Ammianus Marcellinus, Pomponius Mela, Plinius,

Timeus, Hecateus, Philemon, Pytheas, Lucius Florus, Strabo, Dion Pruseus, Aeneas Sylvius, Iordanis, Criton, Philostratus, Suidas, Eutropius, Homerus, Ephorus, Posidonius, Menander, Apollodorus, Eratosthenes, Anacharsis, Abaris, Diogenes, Protesilaus, Agrippa, Apollonides, Hypsicrates, Diodorus, Onesicritus, Polycletus, Cornelius Nepos, Aristobulus, Pompeius Trogus, Euripides, Appianus, Tacitus, Orosius, Procopius, Herodotus, Metrodorus Scepsius, Hege-sippus, Symmachus, Herodianus, Deuxippus, Priscus, Hieronymus, Dionysius, Suetonius, Timagenes, Trebellius Pollio, Severus, Severinus, Callimachus, Capitolinus, Cato, Cornelius Alexander, Eusebius, Livius, Paulus Diaconus, Leoprandus, Guillelmus, Ricardus, Crescentinus, Palmerius, hogy a kevésbé konkrét megjelölésekről ne széljunk, (mint "alii", "plerique", "ceteri scriptores", "qui de Attila nonnulla scripsere", "historici", "sacri annales", "scriptores rerum Ungaricarum" vagy "Persarum, Egyptiorum, item Babyloniorum et Indorum epistole" stb.). Minderre mint közvetlenül tanulmányozott irodalomra hivatkozik, amivel szemben jogosnak látszik a kétség. Ha a humanista történetírás említett jelenségére gondolunk, ez a kétség egyre inkább bizonyossággá válik. Ellentétben állna ugyanis ezzel, ha Bonfini eredeti formájában dolgozná fel azt a középkori alkotást, melyet elődei éppen azért ~~alk~~ alakítottak át gondos munkával a korszerű követelmények szerint, hogy neki, az összefoglalás szerzőjének nevé kelljen a barbár előadásban tálat, rossz stílusú, elavult szempontokat érvényesítő szöveget építenie bele a saját munkájába, vagy ha eredeti formájában tanulmányozná azt a görög nyelvű -- bár esetleg klasszikus -- alkotást, melyet éppen az ő munkájának megkönnyítése kedvéért ültettek át a legmodernebb latinsággal. Ha ezt szemünk előtt tartjuk, eleve biztosak

lehetünk abban, hogy azok az adatok, melyek humanista feldolgozásban is rendelkezésre állottak, közvetlenül csak erre támaszkodhatnak, s forrásul az eredeti munkát fel sem kell tételeznünk.

Problémánk megoldásához tehát nem vihet közelebb a decasban emlegetett szerzők munkáinak összevetése Bonfini szövegével. Jó nyomon járunk azonban akkor, ha az érintett népek történetének legmodernebb, humanista feldolgozásai közé nyúlunk. Ennek eredményre kell vezetnie -- legalábbis általánosságban: a részletek tekintetében egy nem kevésbé fontos kérdést is figyelembe kell vennünk, nevezetesen a hozzáférhetőség kérdését. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a legmodernebb irodalmi alkotás is csak akkor kaphat helyet Bonfini forrásai között, ha ahhoz a szerző hozzáférhetett, s ezen a ponton vizsgálódásunk a Corvina-kutatással érintkezik.

Jordanes

Bonfini Magyar Történetének 1. decasában Jordanes (Iordanis) neve mintegy húsz alkalommal kerül elő,³ legtöbbször mint adatot szolgáltató forrás, néha mint valami helytelen vélemény képviselője, mivel a szerző vitába száll.⁴ Többször találkozunk Ablavius (Ablabius) névvel is,⁵ kinek munkája elveszett, már Jordanes is csak Cassiodorus révén ismerte szövegét, természetes tehát, hogy az ő említése is Jordanesre vezethető vissza, hiszen Cassiodorus gót történetének⁶ Bonfininál nincs nyoma.

Jordanes a korabeli történetírás kedvelt és hitelesnek tartott forrása volt, munkája nyomait a ravennai Geographus óta szinte valamennyi feldolgozásban felfedezhetjük; nem lephet meg, ha ez Bonfininál sincs másképp.

Kettejük párhuzamba állított szövege első pillantásra olyan szembeszökő egyezéseket mutat, melyek a Geticának⁷ forrásként való felhasználásáról tanuskodnak. Az 1. decas jelentős része, egyes mondatok és összefüggő, hosszabb szakaszok csaknem szó szerint egyeznek vele, mégpedig nemcsak részleteikben, hanem a tárgyalás rendjében is. Sőt, ha e részekről lefejtjük Bonfini saját szövegét és a más forrásokra visszavezethető elemeket, Jordanes műve szinte egészében előttünk áll.⁸ Annyira, hogy a Rerum Ungaricarum Decadest egyes Jordanes-kiadók is figyelembe veszik a szövegvariánsok megállapításánál.⁸

Az egésze vonatkozóan meggyőző bizonyítékot csak a két mű párhuzamba állítása nyújthatna, a részletek azonossága azonban néhány sorral is szemléltethető:

JG.52-53.

...Ipso siquidem die Theodor-
 ricus eius
 filius, quamvis de
 Erelieva concu-
 bina, bonae tamen spei
 puerulus natus erat.
 ...pacisque ob-
 sidem ab eis, quem supra
 rettulimus, Theodori-
 cum infantulum
 Thiudimeris ac-
 cipiunt, qui iam...
 Datus igitur Theodoricus obses
 a Gothis duciturque ad
 urbem Constantinopolitanam Leonis
 principis, et, quia puerulus
 elegans erat, meruit
 gratiam imperialem
 habere. Postquam ergo
 firma pax Gothorum cum
 Romanis effecta
 est, videntes Gothi
 non sibi sufficere ea, quae ab
 imperatore acciperent, simulque
 solitam cupientes os-
 tentare virtutem, percuperent,

B.VII:136-140.

Pacisque obsidem
 Theodoricum Thiudimeris filium
 concubina Erelina
 natum ac optime indolis
 infantem
 accepit, qui
 Constantinopolim
 ductus aliquanto
 natu grandior factus
 Leonis imperatoris
 gratiam promeruit.
 Hinc inter
 Ostrogothas ac Romanos
 concordia firmior effecta.
 Sed Gothi,
 cum virtutem suam otio
 virisque suas ostentare

cceperunt vicinas gentes circumcirca praedari. Pri-
mum contra Sagas, qui interio-
rem Pannoniam possidebant,
arma moventes. Quod
ubi rex Hunorum Dintzic, filius
Attilae cognovisset,
collectis secum, qui
adhuc videbantur, quamvis

pauci, eius tamen sub impe-
rio remansisse,

Ultinzures,
Angisciros, Bit-
tugures, Bardores

veniensque ad
Bassianam Pannoniae civitatem,
eamque circumvallans
fines eius coepit praedare.

Quo comperto Gothi,
ibi, ubi erant, expeditionemque sol-
ventes, quam contra Sada-
gis collegerant, in Hu-

expeditionem aliquam sumere
decernunt. Pri-
mum contra Sa-
gadas, qui ulterio-
rem Pannoniam
possidebant,
arma capiunt. Quod
ubi Dinzia rex
Unnorum et Atila
filius intellexit,
coactis

paucis, quos
habebat, Unnis

Ultingures,
Angistros, Bit-
tugures, Bardores
secum in belli

societatem accepit, ad
Bassianam Pannonie civitatem ca-
stra movit, eam obsidet ac
populatur agrum.

Quod ubi Gothi
comperit habuere,
dimissa in Sagadas ex-
peditione
adversus Un-

nos convertunt,	nos sese convertunt,
et sic eos suis affi-	quos non modo fuderunt, sed fusos
nibus ingloriosos populerunt,	ex sedibus suis elecerunt et,
ut iam ex illo tempore, qui qui	
remanserunt Huni,	remanserant,
et usque hactenus Gotho-	adhuc Gothi-
rum arma formi-	ca arma formi-
dent. Quiescen-	dant. Quiescen-
te vero tandem Hunorum	tibus Unnis
gente a Gothi-	inter Gothos et Suevos bellum
Hunimundus Sua-	obrepit. Hunimundus Sue-
vorum dux, dum	vorum dux, dum
ad depredandas Dal-	ad populandam Dal-
matias transit,	matiam erumpit iterque facit,
armenta Gothorum	Gothorum armenta
in campis erran-	in campis erran-
tia depredavit, quia	tia abigit, quando
Dalmatia Suaviae	Suevi a Dalmatis
vicina erat, nec a Pan-	et Pan-
noniis finibus multum	noniis haud procul
distabat...	absunt...

A Jordanesre és Ablaviusra történő számos hivatkozás, az a tény, hogy Jordaneshez Bonfini elődei is szívesen fordultak, valamint -- és főleg -- a két munka között fennálló közelség megengedi a feltételezést, hogy Bonfini forrásai között a Getica is helyett kapott. Ez él a köztudatban, ezt írja Helmár Ágost is elemzésében,⁹ s ezzel szemben álló vélemény ez ideig nem hangzott el.

Pedig Bonfini nem használta Jordanes munkáját, s elvszerűen nem is használhatta, mert ennek humanista átdolgozása is rendelkezésére állott Aeneas Sylvius Historia Gothorumában¹⁰. Ennek igazolására egy példa elég:

JG.4o.

ASC.2o.

B.IV:169.

Tunc Ves ego -
thae dividentes

se ab Ala -
nis invadunt

Hunorum catervam
et

pene

Hinc Ves ago -
thae reli-

ctis Ala -
nis

Hunnos

aggrediun-

tur parum-

que ab fuit,

quin ipsum

Visigo -

the reli-

ctis Ala -

nis

Ennos tanto impetu

aggrediun-

tur, ut parum

ab fuerit,

quin

Attilam tru-
cidarent, nisi

providus prius fugis-

set, et se suos- mens

que ilico intra septa in castra

castrorum...

reclusisset...

occiderent

lam, sed

ille furorem ti-

esse

recepit...

Attilam inter-

ficerent, sed

~~(sensim)~~ ille sensim

in castra

se

recipere cogitabat.

Bonfini szövege Jordanesével csak lényegileg egyezik, szavai-
ban alig-alig, Aeneas Sylviust azonban néhány szó hiján betűről
betűre követi. S az ugyanezt mutató egyezéseket vég nélkül folytat-
hatnánk:

JG.43.

ASG.21.

B.VII:8o.

...ne vic- ...ne vic-
tis Alanis tis Alanis
fortiorem fortiorem
hostem ex- hostem ex-
periretur, periretur,

...ad Alanos

ad Alanos

is

tota velocitate prius magna velocitate cum magnis
advenit... te cum auxilio copiis presto affuit.
pervenit...

Egyes szavakban, mondatokban, kifejezésekben, egész szakaszokban figyelhetjük meg ezt, bár nem mindig annyira élesen, mint a célzatosan választott példákban, mert Aeneas Sylvius általában nem tér el ilyen nagy mértékben Jordanestől, sőt, rendszerint hiven követi, s legfeljebb néhány szó elhagyásával tesz eleget a kivonatoló kötelességének. Nincs szándékában ugyanis önálló gót történetet írni, hanem, mint maga mondja: "...veni ad monasterium Cirtuicense, quod est in monte altissimo constructum non longe ab Hystro inter Viennam atque Pataviam, ibi, dum intro bibliothecam librosque voluo, incidit in manus meas Jordanis historia, quae res Gothorum continent: perlegi invenique, quod cupiebam. Sed, quia longa est, statui in compendium redigere, tibi que mittere, ut videas, quomodo Leonardi commentariis consonet, mihi que rescribas." (ASG.1.) Jelentős változtatásokat tehát nem eszközöl a kezébe jutott anyagon, de mégis eleget ahhoz, hogy Bonfini munkájában nyomára jöhessünk.

Aeneas Sylvius nemcsak a kifejezéseken rövidít, hanem néhány

adatot is elhagy. Bonfini ezekből egyet sem vesz át:

JG.43.

ASG.21.

B.VII:85.

Th o r i s m u n d T h o r i s m u n -

T h o r i s m u n -

vero repulsis ab Ala- d u s vero

d u s

nis Hunorum catervis

sine aliqua suorum

laesione T o l o - T o l o -

T o l o -

s a m m i g r a v i t . . .

s a m r e d i e n s . . .

s a m v i c t o r r e -

d i t . . .

JG.23.

ASG.11.

B.II:176.

. . . G o l t h e -

. . . G o t h o s ,

. . . G o l t h e -

s c y t a s ,

S c y t h a s ,

s c y t h a s ,

T h i n d o s ,

T h i n d o s ,

T h i u d o s ,

I n a u n x i s ,

M a n u x e s ,

I n a u n x o s ,

V a s i n a b r o n - V a s m a b r o n -

V a s i n a b r o n -

c a s , M e r e n s ,

c a s

c a s

M o r d e n s , R i m n i s c a n s ,

R o g a n s , T a d z a n s , A t h a -

u l , N a v e g o , E u b a g e n a s ,

C o l d a s .

e t o m n e s f e r e

a c r e l i q u a m f e r e

A r c t o i n a t i o n e s . . .

s e p t e n t r i o n i s o r a m . . .

A tulajdonnevek eltérő alakjaira nem fordíthatunk figyelmet, hiszen ezeknél a legnagyobb az elírás és a hibás olvasás veszélye. Minden formát azonosnak kell tekintenünk, amelynél a hasonlóság

nagyjában megvan; így a fenti "Golthescytas", "Gothos, Scythas" és "Golthescythas" stb. között nem teszünk különbséget. A következő példában is kétségtelen az ASG.-ből történt átvétel, bár egy szó JG.-re látszik utalni:

JG.50.	ASG.27.	B.VII:96.
Nam X X X	. . . t r i g i n t a - . . . t r i g i n t a	
f e r e m i l l i a	q u e f e r e	f e r e
tam <u>Hunorum</u> , quam <u>hostium</u> m i l l i a <u>Unnorum</u> m i l l i a		
aliarum gentium, quae		
Hanis ferebant auxi-		
lium, Ardarici gla-		
dus conspiratioque		
peremit...	t r u c i d a r u n t . t r u c i d a r u n t .	

ASG. "hostium"-a nyilván olvasási hiba "Hunorum" helyett, még hozzá nem Aeneas Sylvius, hanem a kiadó tévedése. Az író hibái viszont éppen a kivonat használatára mutatnak:

JG.50.	ASG.27.	B.VII:100.
. . . q u i d a m	. . . q u i d a m	. . . e x U n n i s
e x H u n i s	e x H u n n i s	q u i d a m
p a r t e	i n p a r t e	i n p a r t e
I l l y r i c i	a d I l l y r i c i	I l l y r i c i
castra <u>Martenam</u>	<u>juxta maritimam</u>	<u>juxta maritimam</u>
u r b e m	s e d e s . u r b e m	s e d e s . u r b e m
		s e d e s . . .

JG.55.	ASG.28.	B.VII:152.
...aderant etiam	...aderant etiam	...una cum

A l a m a n n i,	A l e m a n n i,	A l e m a n n i,
ipsique A l p e s	q u i A l p e s	q u i <u>ingentes</u>
Reticas omnino	<u>rigentes</u> ...	A l p e s . . .
<u>regentes</u> ...		

Bonfini "ingentes"-e és Jordanes "regentes"-e között az átmenetet ASG. "rigentes" szava képviseli.

JG.50.	ASG.27.	B.VII:101.
. . . S a d a g a -	. . . S a d a g a -	. . . S e d a g a -
r i i et <u>certi</u>	r i i et <u>caeteri</u>	r i i <u>ceterique</u>
A l a n o r u m cum duce	A l a n o r u m cum duce	A l a n i
suo nomine Candac	suo nomine Candac	
S c y t h i a m . . .	S c y t h i a m . . .	S c y t h i a m . . .

A gót vezérek listája új névvel bővül:

JG.60.	ASG.31.	B.VII:215.
... <u>cum Hunila</u> d u -	... <u>Cumimulam</u> d u -	... <u>Cumunilam</u> G o -
ce G o t h o r u m . . .	c e m G o t h o r u m t h o r u m	d u c e m . . .

Azok az adatok, melyeket Aeneas Sylvius -- tévedésből vagy tudatosan -- Jordanestől eltérően közöl, Bonfini munkájában kivétel nélkül az ASG.-ben olvasható alakban kerülnek elő:

JG.60.	ASG.31.	B.VII:216.
...post <u>quattuordecim</u>	...post <u>tredecim</u>	... <u>XIII</u>
m e n s e s ab	m e n s e s ab	m e n s i b u s
o b s i d i o n e . . .	o b s i d i o n e . . .	o b s i d e t . . .

JG.22.

. . . a d nostrum
limitem...

ASG.11.

. . . a d Gothorum
conf i nia...

B.II:17o.

. . . a d Gothorum
f i nes...

JG.36.

Tunc
Valentinia -
nus imperator

ASG.18.

Sensit autem
insidias
Valentinia -
nus
scripsitque

B.III:168.

Intellexerat
eius insidias
Valentinia -
nus

a d Vesegothas eo-
rumque regem The -
odericum in o d e r i c o
his verbis legationem
direxit: "Prudentiae

a d
The -
o d o r i c u m q u e
s c r i p s e r a t
haud aliter

vestrae est, fortis-
simi gentium, adver-
sus orbis
conspirare ty -
rannum, qui
optat mundi generale
habere servitium..."

resistendum Attilae
Attilae tan-
quam orbis
tyranno,
qui
optat mundi generale
servitium...

resistendum
ac orbis pernicio-
sissimo tyranno,
cui tantum inesset auda-
cie, ut totius orbis
imperium tanquam sibi
uni debitum asserere
niteretur...

A Getica eredeti és kivonatolt szövege között az eltérés leg-
többször csekély, ám csaknem mindig akad néhány apróság, ami — ha
önmagában nem is, de együttesen — biztos útmutatást ad a forrás
kérdésében:

JG.43.

ASG.21.

B.VII:83.

...dum	...dum	...dum tacta
sanguinem	sanguinem	vena morbi gratia
tollit de vena,	tollit de vena,	sanguinem
.....	exhaurit, ab
ab	ab
Ascalo suo	Astale suo	Ascale
cliente in-	cliente in-	cliente in-
imicos nun-	imicos nun-	imicos adesse nur-
tiente ar-	ciante ar-	ciante (///) sub-
ma subtra-	mis subtra-	tractis ar-
c ta peremptus est.	c tis peremptus est...	mis ipse confoditur.

ASG. kivonat lévén fogalmazásában rövidebb, adataiban szegényebb forrásánál. Ritka kivétel, ha egy-két szóval többet mond annál, s e többletet néha Bonfini is átveszi:

JG.50.

ASG.27.

B.VII:99.

...pacem et	...pacem et	...pacem
annua sol-	annua so-	annuaque sol-
lemnica, ut	lemnica, ut	lemnica ut
strenuas	strenui viri	strenui viri
amica pac-	amica pac-	amica pac-
tione po-	tione po-	tione po-
stulaverunt.	stulaverunt...	stularunt...

JG.59.

ASG.31.

B.VII:204.

Qui immemor	...qui consan-	...ille consan-
consanguini-	guinitatis	guinitatis
tatis...	et beneficii im-	ac beneficii im-

memor . . .

memor . . .

A Jordanesnek tulajdonított részletek tehát másodkézből valók, még akkor is, ha Bonfini ezt nem vallja be, a egyenest a "Gothicus scriptor"-ra hivatkozik, akinek gyakori emlegetésével rendszerint sikerül is megtévesztenie az olvasót, mert ha az az állítólagos forrást fellapozza, a megfelelő helyen ugyanarról a témáról körülbelül ugyanazokat az adatokat többé-kevésbé ugyanazokkal a szavakkal találja meg. Egyszer azonban eljárása megtréfálja az író: éppen akkor hivatkozik Jordanesre, mikor Aeneas Sylviustól egészen elütő fogalmazást vesz át:

JG.35.

ASC.18.

B.III:125.

Iordanis,

. . . cumque re-cum nulla
gni socie-regni so-
tas nulla cietae
sit firma, firma sit,

...ut ante expediti-
oni, quam parabat,
par foret, augmentum
virium patricidio
quaerit tendens ad
discrimen omnium ne-
ce suorum...

Bleda enim fra-fratrem Ble- ~~(A X A X A X A)~~
t re dam vel Budam, ~~(A X A X)~~
ut solus ut solus

fraudibus
.....
i n t e r e m p t o . . .

r e g n a r e t , r e g n a r e t ,
p e r i n s i d i a s i n s i d i i s
 f r a t r e m
i n t e r e m i t . , s i c q u e i n t e r c e p i s s e
p a t r i c i d i o m a j o r e t
u n i v e r s o s i b i p o p u l o s
s u b j e c i t H u n n o r u m . . .

s c r i b i t .

Kivételes eset, de egymagában is bizonyíthatja, hogy Bonfini nem merített közvetlenül a Geticából.

A példák további szaporítása fölösleges, a forrás kérdésében biztosan állást foglalhatunk: az 1. decasnak mindezek a részei, melyek látszólag Jordanes Geticáját veszik át, valójában Aeneas Sylvius "Historia Gothorum" c. munkájára vezethetők vissza.

Mindamellett megjegyezzük, hogy ez a tény tartalmi szempontból nem különösebben jelentős, hiszen a közvetlen forrás is Jordanes adatait tartalmazza, s attól az esetek túlnyomó többségében csak formájában tér el. Azok számára, akik az 1. decast mint történelmi munkát tanulmányozzák, nem félrevezetőek a Geticára történő utalások, a forrás kutatóit azonban hamis útra téríthetik.

A 2. könyvnek egy 20-30 mondatból álló szakasza azonban kivételt képez a fent mondottak alól: a Getica közvetlen használatát mutatja. Formailag néhol ez is a rövidítéshez áll közelebb, de olyan adatokat is közöl, melyek abban nem találhatók meg. A kérdést akkor tudjuk majd tüzetesebben megvizsgálni, ha a Magyar Történet keletkezésének kronológiája tekintetében világosan látunk, ami csak a teljes mű elemzésének elvégzése után várható.

Egyelőre csak a tényt rögzítjük:

JG.5.	ASG.4.	B.II:72.
Qui dicit primum	Generosi inter Gothos Philosophos prestan-	
	fuerunt	tiores
Tarabostes eos,	Tarabosteri	Tarabostescos
<u>deinde vocatos</u>	<u>et</u>	<u>deinde</u>
Pilleatos...	Pilleati...	pileatos appellabant...
JG.14.	ASG.7.	B.II:92.
Horum ergo heroum,	Inter Gothorum igitur, Et his primus,	
ut ipsi suis in	ut ipsorum	ut eorum
<u>fabulis referunt,</u>	<u>historiae narrant,</u>	<u>fabule recinunt,</u>
primus fuit Heroas primus Captus fuit...		
Gaut...	fuit Capt...	
JG.15.	ASG.8.	B.II:97.
...post Ale -	...caesare Ale -	...mortuo Ale -
x and rum <u>Mamaene.</u>	x andro mor -	x andro <u>Mamee</u>
	tuo...	filio...
JG.14.	ASG.7.	B.II:94.
... Mathesu - ... Mathesu - ... Mathesu -		
int hae Viti - ant hae Witi - enta Viti -		
gis est copulatus, de gis copulatus est...		gem virum duxit,
quo <u>non suscepit libe-</u>		<u>liberis caruit.</u>
<u>rum...</u>		

Egy mondat a rövidítésben nincs is meg:

JG.5.

B.II:78.

Quorum studium fuit pri- Amalorum mos fuit
.....
mum inter alias gentes vicinas
arcum intendere... arcum tendere,
Antiquos etiam cantu cantu et
maiorum facta modula- cithara, maiorum
tionibus citharisque referre gesta...
.....
canebant....
.....

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az eredeti mű használata a de-
casnak csak jelentéktelen töredékében mutatható ki, míg ASG. szö-
vege az átvételek döntő többségében kétségtelenül visszatükröző-
dik.

Blondus

A Bonfini-irodalom egybehangzóan állítja, hogy Blondus Flavius "Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades" c. műve az 1. decas egyik forrása¹¹, s a szövegellenzés megerősít ebben. Blondus névvel ugyan nem találkozunk, az egybevetés mégis mutatja e mű használatát, sőt, legtöbbször szinte szó szerinti átvételét. A hivatkozott szerzők közül sokan éppen ennek révén váltak Bonfini előtt ismeretessé, illetve, ha máskor fel is dolgozta írásaikat, a Blondusnál is megtalálható részeket ennek közvetítésével vette át.¹² Érdekes példát mutat erre egy Jeromos -idézet:

Hieronymus¹³

BF.I:1.

B.II:181.

...beatus H i e -
r o n y m u s a d
Oceanum s c r i -
bens de morte Fabi-
olae in haec verba

...plerique reputarunt
et presertim divus no-
ster H i e r o n y -
m u s , utpote qui

...ecce subito
discurrentibus nun-
tiis Oriens totus
intremuit, ab

dicit: Ecce subito
discurrentibus nun-
ciis oriens totus

intremuit. Ab ex

u l t i m a M a e - u l t i m a M o e - u l t i m a M e -
o t i d e i n t e r o t i d e i n t e r o t i d e i n t e r
g l a c i a l e m g l a t i a l e m g l a c i a l e m
T a n a i n e t T a n a i m e t T a n a i m e t
M a s s a g e t a - M a s s a g e t a - i m m a n e s M a s -

rum	immanes	rum	immanes	sagetarum
populos,	populos,	populos,		
ubi <u>Caucasi</u>	ubi <u>clausis</u>	ubi <u>obstructis</u>		
rupibus	fe-rupibus	fe-rupibus	fe-	
ras	ras	ras	Scytharum	
gentes	Ale-gentes	Ale-gentes	Ale-	
xandri	xandri	xandri		
claustra	claustra	claustra		
cohibent,	cohibent,	coercuerant,		
erupisse	erupisse	Unnorum		
Hunnorum	Hunnorum	examina		
examina...	examina...	erupisse...		
		scribit.		

A három szöveg csaknem azonos, és az eredeti forrás fölfedése lehetetlen volna, ha Bonfini nem javítaná Blondus "clausis"-át "obstructis"-ra. A Jeromosnál olvasható "Caucasi" helyett ezt nem írhatta, nyilvánvaló tehát, hogy Blondus szövege feküdt előtte, s annak hibás olvasású szavát helyettesítette rokonértelművel. Véletlen, hogy éppen ez az egy szó nem nyerte meg a tetszését, de a véletlen ezúttal leleplezi a Hieronymus-idézetet.

Blondus egy másik tévedése szintén alkalmat nyújt arra, hogy bepillantassunk Bonfini műhelyébe:

BF.II:2.

B.X:175.

Imperante Corrado Berengarius rex
Italie diem obiit, cui Berengarius
secundus eius filius in regno suc-

	cessit, quo quidem regnante
... Ludovicus Bo-	Ludovicus Bo-
sonis provinciae	sonis filius, qui
Romanae et Bur-	Romane provincie
gundiae regis fi-	et Burgundie rex
lius per Tauri-	erat, per Tauri-
nos Italiam est	nos Italiam
ingressus, quem	ingressus a
Berengarius se-	Berengario se-
cundus praelio superatum	cundo victus et
captumque...	captus est...

A mondat BF.-ből való, ahol azonban az elejét hiába keressük. Eddig I. Berengárról s a 905 táján történt eseményekről volt szó. A történet elbeszélése közben Blondus váratlanul II. Berengárról kezd beszélni, s a következőket már az ő számlájára írja. Tévesen, hiszen II. Berengár -- aki az elsőnek nem fia, hanem unokája volt --, jóval később, 950-ben kerül trónra. Őt Blondus és követői -- köztük Bonfini -- III. Berengárnak tudják. Ezt a Blondus-féle "II." Berengárt a többi forrás nem ismeri, s így apja haláláról sem számolhat be. Bonfini egy szóból ("secundus") egész kis történetet kerekít, s tudja, hogy az utód a meghalt király fia volt. Nagy jelentősége nincs ennek, de óvatosságra int a csak Bonfininál található közlésekkel szemben, s egyúttal némi fényt vet azokra a részletekre is, melyekkel forrásait kiegészíti.

Nem minden kiegészítése ilyen természetű: gyakran más forrásokból vett részletekkel bővit. Az átvétel ritkán összefüggő egész, rendszeren csak egy-két mellékmondatra terjed:

BF.1:3.

ASG.23.

Pa.471.¹⁴

B.VII:128-130.

Sic quoque He-
sperium Ro-
mana gentis
imperium
um, quod
...Octavianus
Augustus
tenere coepit,
.....
cum hoc Au-
gustulo
perit....

Ro-
manum igitur
imperium
um, quod
ab
Augusto
sumpsit initium,
.....
Au-
gustulo
exitium accepit.
.....

Odoacer
Herulus Oreste
interfec-
to pacatisque
ubique in Italia
rebus ad urbem
Romanam
pergere consti-
tuit, quod cum
exploratum habe-
rent Roman-
ni, omnes
prope populari-
ter obviam
sunt effusi, il-
lumque ipso in

Interfec-
to patricio
.....

Romanum
conversum
Odoacerem
.....

prodeuntes
.....
obviam
Romani
faustis accla-

primo ingressu
regem Romae et
Italiae appel-
latum, summis
honoribus in
Capitoli-
um deduxerunt.

... nec
tamen natalis
soli principatus
sprevit.

Feltheus,
qui et

mationibus ad-
miserunt et
cum triumphali
pompa
in
Capitoli-
um
dudere,

Odeacer qui
Italiam pacata mox
occupat et Italia
XIII annos XII annis
cum summa
tranquillitate

possidet, in regnavit,
quibus si tertiam
bi et suagrorum
is ter partem
tiam ag-sibi su-
rorum isque
partem
divisit. divisit.

Ne soli
quidem patri
regnum
aspernatus est;
nam, cum

Felcheus
Rugorum

Fena dic-
tus est,
Rugorum
gentis rex
erat, ulte-
riorem
Danubii
ripam
incolentis.
.....

rex, qui
et Fena
dictus
est (Rugi enim
ulte-
riorem
Danubii
ripam in
Germania tenuere)...

Láthatjuk, hogy a Blondus szövegéhez való közelség változó. Általában szavaiban is ragaszkodik a forráshoz, s egyáltalán nem alakítja át sem tartalmában, sem formájában annyira, mint -- meg-
látjuk -- magyar kútfőit. Másolásról nem, vagy csak ritkán beszél-
hetünk, de az átvétel első pillantásra megállapítható. A szöveg-
azonosság két típusát az alábbi példákön szemléltethetjük:

BF.I:1.

Delevimus tre-
centa millia
Gothorum, duo
millia navium
submersimus,
tecta sunt flu-
mina scutis,
spatis et lan-
ceolis omnia
littora opperi-

B.II:151.

Delevimus CC CXX
millia
Gothorum, mer-
simus duo mi-
lia navium,
tecta sunt flu-
mina scutis,
spathis et lan-
ceolis omnia
littora operi-

untur, campi	untur, campi
ossibus latent	ossibus tecti
tecti, nullum	latent, nullum
iter purum est,	iter purum est,
ingens Carthago de-	ingens carrago de-
serta...	serta...

Az egyezés -- leszámítva az olvasási hibát és a jelentéktelen szórendi változtatást -- teljes. Másutt kisebb:

BF.I:1.

A n n o imperii Archadii et
Honorii octavo, qui fuit
s a l u t i s Christianae
s e p t i m u s . e t q u a -
d r i n g e n t e s i m u s ,
S t i l l i c o ipse et
A u r e l i a m u s c o n s u -
l e s sunt creati, quo in anno...

B.II:38.

Hec omnia S t i l l i c o n e
A u r e l i a n o q u e c o n -
s u l i b u s a n n o s a -
l u t i s s e p t i m o
e u p r a q u a d r i n g e n t e -
s i m u m agitantur.

Céljának megfelelően kissé rövidít, de lényegén nem változtat, sőt, nagyjában szavait is követi. A bemutatott példák tanulságai általánosíthatók, s a BF.-ből származó helyeknek a forráshoz való viszonyát az egész decas vonatkozásában jellemzik.

A 7. könyvben váratlan változást tapasztalunk. Blondus szövege eleinte még a megszokott módon kimutatható, de a B.VII:131. az utolsó hely, melyre a fent mondottak érvényesek. Innen Bonfini szövege egyre távolabb kerül az eredetitől, egyre kivonatosabb

lessz; a rövidítés hovatovább oly nagyméretűvé válik, hogy a forrás szinte felismerhetetlen. A következő, Blondusból származtatható hely (Theodoricusról) -- a B.VII:198-201. -- már tekintélyes összevonást mutat; a B.VII:201. mondat például BF. három lapnyi szövegét sűríti magába. Az átvételek száma is ritkul, legközelebb a B.VII:253.-ban ~~csak~~ Blondusszal azonosítható rész, ez is egy mondatban foglalja össze a BF. 67-69. lapok tartalmát. A B.VII:258. ugyancsak szétszórt adatokat gyűjt egybe. Ismét a B. VIII:7-9-ben találkozunk átvétellel, itt azonban már nem közvetlenül Blondus munkája a forrás, hanem Aeneas Sylviusnak az ebből készített kivonata¹⁵.

E munka mellett, hogy rövidíti az eredetit, szavaiban -- legalábbis nagyobb részt -- eléggé ragaszkodik hozzá. A forrás eldöntésénél tehát a szó szerinti egyezések itt is csak többek között vehetők figyelembe. Arra kell a figyelmet fordítanunk, hogy Bonfini ezeken a helyeken egyetlen olyan szót sem vesz át Blondustól, melyet Aeneas Sylvius kivonata ne tartalmazna. Találunk viszont benne néhány olyan adatot, mely az eredeti műből hiányzik. Az első innen vett részlet mindezeket a jegyeket tartalmazza:

BF.I:4.

ASA.4.

B.VIII:7-9.

. . . f u e r u n t

F u e r u n t

F u e r u n t

a u t e m A v a -

a u t e m A v a -

a u t e m A v a -

r e s H u n n i

r e s H u n o -

r e s U n n o -

r u m g e n u s

r u m g e n u s

A t h i l a e

e t e x e r c i -

e t e x e r c i -

p r o p r i i e x e r -

t u s A t t a l i

t u s A t i l e

citius reli-	reliquie,	reliquie,
quiae,		
quos dixi-	quos dixi-	quos dixi-
mus primo de-	mus de-	mus de-
functi ipsius	functo	functo
Athilae anno a	Attila a	Attila a
Zepidis	Gepidis	Gepidis
subici	subici	superatos,
		qui se iterum
recusantibus	recusantibus	subici
superatos.	superatos.	recusabant.
...uae quidem clades		
supra alias acceptas		
effecit, ut		
Hunni,	...Huni autem,	Unni vero,
qui super-	qui cladi	qui cladi
fuerant	superfue-	superfue-
cladi, Hun-	rant, Hu-	rant, Un-
norum nomen	norum nomen	norum nomen
antea gloriosum		
exosi sese	exosi	exosi
ab Avario,	ab Avario,	ab Avario,
qui Zeltor-	qui Zeltor-	qui Zeltor-
bi in regno	bi succes-	bi succes-
succeperat,	sit in reg-	sit in reg-
	no, sese	no sese
Avares nun-	Avares nun-	Avares nun-
cupaverint.	cupavere.	cupavere

Qui quidem Auares
tanquam a caetera
barbarie profugi.

Qui

relictis	relictis	relictisque
Pannoniis	Pannoniis	Pannoniis
in Noricum	in Noricum	in Noricum
recesserunt.	recesserunt,	recesserunt,
Unde factum est, ut	a quibus	a quibus
Noricus provincia	ea provincia	ea
in haec usque tempora		
unicae literae facta	unius littere	
regio nomine(!)		regio

additione

additione

dicta sit
Bavaria.

Bavaria	Bavaria
dicta est.	dicta est.
Strabo tamen	Strabo eam
a Bois, qui potius	
eam terram Baioariam	
coluerunt	a Bois, qui
lia relic-	eam relicta
ta Baioari-	Italia ter-
am potius	ram habitare volu-
appellari velle	erunt, appel-
videtur.	l andam esse arbitratur.

A Blonduson alapuló szöveg ezután is kevesebb marad, mint a decas első részében volt. A B.VIII:154-156-ban találkozunk vele, majd a B.VIII:332-345-ben, s mindkét helyen az Aeneas Sylvius-féle

kivonat használatát látjuk. Még egy hosszabb lélegzetű részből mondhatjuk el ugyanezt (B.IX:84-112.), s mikor a Blondustól való szöveg legközelebb újra megjelenik, már az eredeti munkához áll közelebb:

BF.II:1.

ASA.11.

B.IX:117.

C o n s t a n t i n u s S e d illi p a - . . . s e d i n -
enim post intentatum c e m petiere, qui- t e l l e c t a C o n -
id bellum se morbo bus facile concessit s t a n t i n i
implicari sentiens iam morbo implicatus.

concedendae p a c i
facilem se exhibuit.

Et Bulgari, quibus
esset illius in h u -
m a n i t a s n o t i s -
sima, postquam eum

i n t e l l e x e r u n t

morbi necessitate,

quod a suis abhorre-
bat moribus, tanta

usum facilitate...

I n t e l l e x e r u n t

illi, cur tam benig-

num imperatorem in-

venissent...

feritate animique ma-
litis, qui non h u -
m a n i t a t i s g r a -
tia, sed

morbi necessitate

p a c e m dederat...

A terjedelem ugyan még a kivonattal rokon, kifejezéseiben azonban már ismét az eredetit látjuk viszont ("morbi necessitate"). A következő szakasz hasonlóképpen rövidíti BF. szövegét s e tekintetben inkább ASA.-t látszik követni, szavaiban azonban a teljesebb munka tükröződik, s a B.IX:150. már olyan részletet tartalmaz, melynek Aeneas Sylviusnál nincs megfelelője. A decas végéig még

bőven akad Blondusból eredő hely, forrása azonban mindenütt az eredeti, teljes munka.

A B. könyvön kívül még egy helyet találunk az 1. decasban, ahol a rövidítés használatát állapíthatjuk meg:

BF.I:1.

ASA.1.

B.I:319-322.

...siquidem

Nam

Ceterum, ne Sclavorum
ignoretur origo,

Vandalii

Vandalii

Vandalii, qui

a fluvio

a fluvio

a fluvio

regionis

regionis

regionis

sic dicti

sic dicti

sic dicti sunt

paulo post, quem illi,

quos Stillico conci-

tavit, patria erant

profecti, se

se

se

Sclavos

Sclavos

Sclavos deinde

dixere a

dixere a

appellavere ab eius

nomine

nomine

quidem gentis

gentis,

gentis,

nomine,

quae ab

quae ab

que a

Bosphoro

Ossero

Bosporo

Cimmerio

Cymmerico

Cimmerico

in Tanaim

in Tanaym

ad Tanaim usque

fluvium ha-fluvium ha-

fluvium ha-

bitare solita, bitare solita

bitare solebat

se contulit in sedes est.

Vandalorum Burgundio-

numque patria profec-

torum. Nec tamen diu
tenuere hi populi eam
Sclavorum nominatio-

nem, sed

cum eorum

pars

Mauricii

imperatoris

temporibus in

Dalmatiam

Illyricum -

que emi -

grasset,

Et tamen

cum eorum

pars tempore

Mauritii

in

Dalmaciam

et Illiri -

cum commi -

grasset...

ASA.8.

Sclavi Hystriam et

Dalmatiam occupavere,

a quibus Scla -

vonia dicta est.

ASA.1.

et,

cum eorum

pars

imperante

Mauricio

in

Dalmatiam

et Illyri -

cum commi -

grasset,

regioni

Scla -

vonie nomen imposuit.

qui (~~manse~~)

manse runt domi,

paulo post mutarunt

nomina et par -

tim se Po -

lonos, par -

tim Bohemos

nominavere.

... qui domi

manse runt,

par -

tim Bohemi,

partim Po -

loni

dicti sunt.

Qui in Scythia

magnaue Germania

remanse rant,

par -

tim Bohemi,

partim Po -

loni

dicti sunt.

BF.I:1. és ASA.1.

Eiusdemque Augusti
temporibus ea
pars Vandalo-
rum, quibus Bur-
gundionibus postea
fuit nomen, ad
octoginta armatorum millia
ulteriores
Rheni ripas

insede-
rant, Quos Dru-
sus et Tibe-
rius caesares, sicut
Cornelius re-
fert, post subactam inte-
riorem Germaniam in
sedes propri-
as repulerunt.
Et extra urbes
munitaque loca dissiparunt.
A quibus habitandi
vicatim modis,
quos patrio gen-
tis vocabulo
burgos appellabant,
eos Burgundio-

Pars
Vandalorum,
que Burgun-
dionum deinde
nomen assumpsit,

ulteriores
Rheni ripas
Augusti tem-
poribus occupa-
vit, quos Dru-
sus et Tibe-
rius, ut auc-
tor est Corneli-
us Tacitus,
in
proprias se-
des reppulerunt
extra urbes
et oppida disiecti
more patrio
vicatim ha-
bitare et, cum vicos,
quos propria lingua
burgos vocant,
incolerent, Burgun-

nes fuisse appellatos
asserit Orosius.

diones, ut
ait Orosius
dicti sunt

BF.I:1.

ASA.8.

Vandali... appellan-
tur Vindolici

Saxonibus
contermini. ...Sed

hystoria Boemica
contra habet, quae

Boemos ac

Polonos ex

Dalmatia

ortum habere dicit.

ASA.1.

Nec dicit, unde fue-

Plini-

us nanque Germani-

am ex Agrippae tradi-

tionibus describens

Vandalos et Vandalos et

eorum partem Burgun-

diones unam

esse dicit esse dicit

ex quinque ex quinque

interioris interioris

Germaniae Germanie

partibus partibus.

Saxonibusque

finitimi.

Contra Polonorum

sentiant annales,

cum Bohemos et

Polonos e

Dalmatia

promanasse prodant.

Plini-

us

Vandalos

unam

ex quinque

interioris

Germaniae

partibus

esse dicit...

A rövidítés használata kétségtelen. Bonfini csak az Aeneas Sylviusnál is megtalálható részleteket veszi át; jónéhány szóval formailag is közelebb áll ehhez; legfőképpen pedig olyan adatokat is tartalmaz, melyek az eredeti munkából hiányoznak.

Ahhoz tehát, hogy Bonfini I. decasában BF. szövegének átvételét megállapíthassuk, némi megszorítást kell tennünk. A világtörténeti események tekintélyes részét Bonfini valóban Blondus munkájából veszi, ott azonban, ahol ezek mellékes szerepet játszanak, s az egyébként sem magyar vonatkozású előadás kiegészítésére hivatottak, a forrást erősen rövidítve dolgozza fel, sőt, egy szakaszban nem is az eredeti művet, hanem ennek Aeneas Sylvius által készített kivonatát használja.

Blondus Flavius életművéből Bonfini nemcsak ezt az egy művet használja fel. Attila itáliai hadjáratának elbeszélése során arra is alkalmat talál, hogy tájékoztassa az olvasót az események színteréről, Itália egyes területeiről, városairól, mert a 6. könyv tartalmát csak részben alkotja a tulajdonképpeni történeti anyag, jelentős helyet foglalnak el a földrajzi vonatkozások is. Ezek egyik forrása Blondus Flavius "Italia illustrata" c. munkája¹⁶.

E miből hosszabb részleteket ritkán vesz át, a szövegek azonosága többnyire csak néhány adatra, egy-két mondatra terjed. A rövidítésektől eltekintve nem sokat változtat rajta, legfeljebb bevezető és befejező megjegyzéseket fűz hozzá:

Bit.lo.

B.VI:87-89.

Livius autem in

Verum, ut ad veriora perveniamus,

b e l l o M a c e -

imminente b e l l o M a c e -

d o n i c o . . . v i a m

d o n i c o . . . V i a m

quoque geminam	quoque geminam
a porta usque	a porta usque
ad pontem, per	ad pontem per
tyrones iuven-	tirones iuven-
tutis novae	tutis nove
Italiae sui de-	Italie suae de-
lectus posteri-	lectus posteri-
oris, longi	oris longi
temporis labe	temporis labe
corruptam muni-	corruptam muni-
vit ac restituit.	vit atque restituit.

Sed ad diverticulum revocetur
oratio.

A kezdő és befejező mondat arról tanuskodik, hogy Bonfini ezeknek az átvételeknek csak epizódszerepet szán, s az események alakulására nézve a BIt.-ből származó adatoknak nem kíván nagy jelentőséget tulajdonítani. Bizonyos értelemben mégis befolyásolják az eseménytörténet alakulását is. Attila különböző hadjáratainak kapcsán ugyanis Bonfini egy sereg olyan város ostromáról, elfoglalásáról stb. is megemlékezik, melyekkel a hunok valójában sohasem kerültek kapcsolatba. Liguriát azonban ő is megkiméli a pusztítástól:

BIt.1.

B.VI:262.

In Liguribus non erant, Liguriam, qui tempora ista quae militem exercerent, lo-scripserunt, Transpadana regione ca montana et aspera, potitos Unnos invasisse non re-

quae et ipsis capere l a b or ferunt, quando regionem illam
erat et praeoccupatis hostem et comestuum inopia e t
deficere... a s p e ritate l o corum
plurimum l a b orare cogno-
verant.

Blondus gondolatát tehát szem előtt tartja, s szavai is visszacsengenek. Az adatok és gondolatok átvétele azonban nem az egyetlen mód, mellyel kamatoztatja e forrását. Egy-egy odavetett megjegyzésből, ha az tárgyra vonatkozik, hosszú történetet sző anélkül azonban, hogy a BIt.-ből kapott adathoz valami lényeges többletet tenne hozzá:

BIt.7.

Eam civitatem A t h i l a
.....
rex Hunnorum direptam vasta-
vit...

B.VI:253.

A t t i l a Mediolanensium
preda onustus T i c i n u m cum re-
.....
liqua parte equitatus subinde
concessit ad Padl perfluenta
situm... Ticiniensem parem for-
tunam subituri in tanta rerum
omnium perturbatione, quid po-
tissimum agerent, nesciebant.
Urbem pusillanimitatis infamia
deserere noluerant... (Stb. még
nyolc mondatban.)

Blondusra csak általánosságban utal, nevét nem említi. Hivatkozásaiából azonban átvész néhányat, így Capitolinus, Trogus és Cato, Cornelius Alexander, Eusebius, Plinius, Livius nevét¹⁷.

Az "Italia illustrata" használata tehát csak a 6. könyvben mutat-
ható ki, s ott sem sorolhatjuk az események elbeszélésének forrá-
sai közé, bár bizonyos tekintetben arra is kihatással van. Bár
Bonfini sok adatot merít belőle, az átvett részek a decasnak csak
jelentéktelen töredékét alkotják. E művet tehát a földrajzi adato-
kat szolgáltató, kiegészítő forrásnak kell tekintenünk. Nem is
használja fel az egészet, csak az Attilával kapcsolatba hozható
6-11. fejezetekből idéz (Romandiola, Lombardia, Venetiae, Marchia,
Forumii, Histria), illetve szem előtt tartja a Liguriáról szóló
1. fejezet egyik gondolatát.

Vincentius Bellovacensis

Attila galliai hadjáratának elbeszélése közben Bonfini több olyan szent életéről is megemlékezik, aki a fejedelemmel kapcsolatba került. E legendás történetek forrását a Bonfini-irodalom nem kereste, a szerző maga pedig szinte semmit sem árul el róluk¹⁸.

A kérdés nehézség nélkül megoldható: a legendás helyek — a Martinus életét tárgyaló rész kivételével — Vincentius Bellovacensis munkájából¹⁹ valók. Az átvételben sem tapasztalunk rendellenességet, a két szöveg adatokban teljesen, s nagyobb részt szövegében is egybevág:

VB.XXI:37.

O n u t i b u s d i v i n i s
ministra fortitudo, quare con-
tra naturam humane conditionis
v i c t o r i a m v e s t r e
d i g n i t a t i s i n
r a b i e m
v e r t i t i s , n a m v e r i
i u r i s t i t u l u s q u o n -
d a m n o b i l i u m
b e l l a t o r u m i n s c r i p -
t u s e r a t p a r c e r e
h u m i l i b u s e t d e b e l -
l a r e s u p e r b o s .

B.IV:32.

Q u a n d o d i v i n o n u t i
maxima queque potestas obtempe-
r a t c u r
v i c t o r i a m , i n q u i t
i n d i g n i t a t i s
n o s t r e r a b i e m c o n -
v e r t i t i s ?
S i n o b i l i u m b e l -
l a t o r u m e s t t i t u -
l u s
p a r c e r e
s u p p l i c i b u s e t d e b e l -
l a r e s u p e r b o s . . .

E példa az átvett részletek zömére jellemző, de a szokásos eltéréseket is megtaláljuk. Néhol egész fejezeteket mond el egy-egy mondattal, másutt többszöröskére bővíti a forrás szövegét. Ez utóbbi esetben vagy szószaporítással van dolgunk, mint Ursula beszéde (B.V:46-65.) és a következő, szónoklatokkal teleszótt részlet, vagy más forrásokból vett adatokkal egészíti ki az elbeszélést, mint ugyanott (B.V:23-30.) a tizenegyezer szűz utazásának leírásánál, ahol egyébként is használt földrajzi forrásainak a segítségével aprólékosan taglalja a VB.-ben nagy vonalakkal felvázolt útirányt, s a közbeeső helységeket is megemlíti.

A talált kifejezéseken ritkán változtat, szavait ott is átveszi, ahol jelentős rövidítést vagy bővítést eszközöl.

Mennyiségileg tekintélyes részt foglalnak el az innen vett részletek, VB. mégis másodlagos szerepet játszik a források között: a legendás történeteknek csak epizód-jellegük van, az elbeszélés színesebbé tételét szolgálják, de a cselekményt nem vi-
ezik előbbre.

Knaus

Primus ingressus
Hungarorum ex Scy-
thia in Datiam et
Pannoniam sub duc-
tu sex capitaneo-
rum anno domini
ducentesimo.

Nomina capitaneo-
rum: primus fuit
Ethele, secundus
fuit Kebuc, ter-
tius fuit Buda,
quartus fuit simi-
liter Kebuc, quin-
tus fuit Bela...
sextus vero fuit
Kadisa.

Müncheni 1.

...anno ab incarna-
tione Domini CCC-o
LXXIII. tempore
Valentis imperatoris
et Celestini primi
pape Huni multipli-
cati in Scithia
constituerunt capi-
taneos et occiden-
tem invadere decre-
verunt, eligentes
de centum et VIII
tribubus, de qua-
libet X milia ar-
matorum, rectore
inter se constitu-
to.

Kézai 7.

Igitur in aetate
sexta saeculi mul-
tiplicati Huni in
Scithia habitando
ut arena, anno Do-
mini septingente-
simo in unum con-
gregati, capitaneos
inter se, scilicet
duces vel principes
praefecerunt, quo-
rum unus Wela fuit,
Chele file filius
ex genere Zemem
oriundus, cuius
fratres Cuwe et Ca-
ducha ambo capita-
nei. Quarti vero
ducis nomen Ethela
fuit, Bendazuc filius,
cuius fratres Reuwa
et Buda uterque de
genere Erd oriundi,
ut simul uno corde
occidentales occupa-
rent regiones. Con-
stituerunt quoque
inter se rectorem
~~unum nomine Kadar~~
~~de genere Turca~~
oriundum, qui commu-
nem exercitum iudi-
caret...

Budai 7.

In sexta igitur etate seculi multiplicati Huni in Scythia habitando, ut arena, anno Domini trigentesimo vigesimo octavo congregati in unum, inter se capitaneis constitutis Wele, filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem fratribus, Ethele, Kewe et Buda, filiis Bendekus de genere Erd, occidentales regiones invadere decreverunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis Hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret...

BKK.7.

Anno ab incarnatione Domini CCC-o LXX-o III-o, tempore Valentis imperatoris et Celestini primi, pape Romane ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati Huni in Scythia habitando, congregati in unum, inter se capitaneis constitutis Wele, filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem Ethele, Kewe et Buda, filiis Bendekus de genere Eadar, ad occidentales regiones invadere decreverunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis Hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret...

Th.I:10.

Anno igitur incarnationis domini trecentesimo septuagesimo tertio diebus Valentis imperatoris, ut dictum est, et Damasi primi Romanae ecclesiae papae, in sexta aetate seculi, Huni sive Hungari in Scythia habitando magnum creverunt in populum, suadentibusque eis venatoribus supradictis in unum congregati occidentales invadere regiones decreverunt, ac capitaneos, puta Beadam, filium Chelae de genere Zemen ortum, Keme et Kadicham fratres eiusdem, Attilam, Kewe et Budam, filios Bendekus de genere Kadar eligentes sibi praefecerunt, omni quoque costa suae nationis committente de centum et octo tribubus decies centena et octoginta millia, de unaquaque tribu decem milia armatorum virorum, connumeraverunt, hosque manu uti et hostem, si occurreret, opprimere, feminas quoque illorum ac familiam popularemque gentem cunctam, quam secum ducebant, pariter et armenta, extraneo ab insultu tueri deputaverunt. Unum praeterea rectorem nomine Kadar virum sapientem et ad id idoneum, quod lites sopiret... inter se constituerunt...

B.II:198.

Ungarorum annales

Unnos in Europam

anno salutis tre-

centesimo septua-

gesimo tertio

Valente imperante

et Damaso pontifice

maximo sedente tra-

iecisse referunt,

duces habuisse Be-

lam Chele filium

Zemeiarum familia

natum, item Chevem

et Cadicham fratres,

preterea Atilam,

Chemem Budamque fra-

tres Bendecuci fili-

os Cadarum genere

natos; ad domitandam

septentrionalem

plagam ex centum et

octo tribubus decies

centena et octo mi-

lia hominum coegis-

se, iuridicendo

Cadarem virum sapi-

entem prefecisse...

Thuróczi

Bonfini gyakran hivatkozik bizonyos magyar forrásokra, melyeknek konkrét megjelölésével azonban adós marad. Általában "Ungarorum annales"-ről beszél, vagy ennek megfelelő más kifejezést használ. Néha egyszerűen átveszi ezek tartalmát, néha bíráló megjegyzéssel kíséri előadásukat, néha a külföldi forrásokkal állítja őket szembe. Az irodalomban mélyrehatóbb vizsgálat nélkül az a vélemény alakult ki, hogy az érintett helyeken s ott is, ahol a szöveg forrásáról nem hallunk, de a magyar hagyomány felfedezhető, Thuróczi krónikájával²⁰ van dolgunk. Helmár Ágost Thuróczit -- anélkül, hogy más lehetőséget feltételezne -- Bonfini forrásai közé sorolja, s így jár el Juhász Lajos is, bár nem az itt tárgyalt őstörténet területén.²¹ Mielőtt az "Ungarorum annales"-ből vett helyeket közelebbről szemügyre vennénk, el kell dönteni, helytálló-e ez a feltevés.

A vonatkozó anyagból hat munka áll rendelkezésünkre, melynek felhasználásával -- legalábbis elméletben -- számolhatunk: Kézaié, a Müncheneri, a Budai és a Knauz-féle krónika, a Bécsi Képes Krónika²² s végül Thuróczi "Chronica Hungarorum"-a. Fölösleges a hat közül ötöt egyenként bizonyítani, hogy nem lehetett Bonfini forrása, elegendő, ha egy rész kiragadásával a hat művel szemben egyszerre foglalunk állást. Vizsgáljuk meg, hogyan mondják el a hunok Szkítiából való kijövetelét:

A hat közül a Münchener és a Knauz-féle krónika szűkszavúsága révén további vizsgálat nélkül elvethető, hiszen az adatoknak csak töredékét közli, s azt is részben eltérően Bonfiniétól.

Kézai és a Budai Krónika két lényeges adattal tűnik ki: a kijövetel idejét más évre teszik, egyikük 700-at, másikuk 328-at ír, amit íráshibának is vélhetnénk, ha Bonfinival nem egyeznék meg mind a Bécsi Képes Krónika, mind Thuróczi véleménye, s ha emellett nem származtatnák Attila, Cheme és Buda nemzetségét Erdőtől, míg a másik kettővel egyező Bonfini e kérdésben is más állásponton van. Így ezeket is el kell ejtenünk a lehetőségek közül, mégpedig nem azért, mert Bonfini eltér tőlük, hanem mert a másik kettővel egyezik.

A választék tehát kettőre csökken, de itt is akadnak eltérő adatok. A BKK. Celestinus pápáról beszél, Bonfini és Thuróczi egybehangzóan Damasusról. Bonfini "decies centena et octo milia"-t ír, Thuróczi "decies centena et octoginta milia"-t, a harmadik pedig "decies centena milia"-t; Bonfini mindenképpen téved, de Thuróczira tekintve tévedése könnyebben magyarázható. A szó szerinti összevetés is inkább ennek használatára utal, bár a két szöveg eltérése csekély:

BKK.	Th.	B.
K a d i c h a	K a d i c h a m	C a d i c h a m
e i u s d e m . . .	f r a t r e s	e i u s
	e i u s d e m . . .	f r a t r e s . . .
K e d a r . . .	K a d a r	C a d a r e m
	v i r u m s a p i - v i r u m s a p i -	
	e n t e m . . .	e n t e m . . .

Bonfini és Thuróczi accusativusos mondat szerkesztése (Belam... filium...) ugyancsak egymásra mutat a BKK. ablativusával szemben (Wele, filio...)

E részletnél megállapíthatjuk, hogy Bonfini forrása a pillanatnyilag rendelkezésünkre álló krónikák közül csak Thuróczié lehetett. Meg kell azonban mondani, hogy ennek szövege általában végig közel áll a Bécsi Képes Krónikáéhoz, s ezért akadnak az 1. decasban olyan részletek is, melyeknél a közvetlen forrás nem állapítható meg. Ahol azonban a két feltételezhető forrás eltér egymástól, Bonfini Thuróczit követi:

BKK.11.

Th.I:15.

B.IV:15.

...deinde

...intravit tandem in

regnum ~~(BKK.11.15.)~~

Constancie
regnum pertransivit.

Constantiae, Constantiam
urbem munitissimam

Cui

ubi rex

obsidet oppugnatque,

Sigismundus
rex

Sigismundus
eiusdem ter-
rae princeps, nis principem

occurrit circa

circa Basile-cum magna

Basileam cum magno cum manu occur-

exercitu magno,
.....
quem cum gente tota
conterens,
.....

exercitu illi dicitur rentem fundit fu-
occurrisse. Quo gaetque, qui ubi
per regem Attilam, Basileam ur-
cum omni expeditione bem suam ab ho-
sua contrito et fu- s te obsidendem es-
ga to post haec, dum se intelligit, sue ac

	idem rex Sigismundus regni consuluit uti-	
	ad arcendum h o -	litati, pacem per
	s tem se viribus im-	legatos ab A t i l a
	p a r e m vidit,	impetrata pollicitus
suo dominio	A t t i l a e dominio	sub eius ductu et
.....
	cum omni sua s e	auspiciis stipendia

subiugavit.	suppidit gente.	s e facturum et
.....
		grata semper obsequia
		prestiturum.

A Bécsi Képes Krónikában tehát nem találjuk sem a békekötés közvetlen okát, sem Bonfini két kifejezésének ("eius regionis principem", "fundit fugatque") a megfelelőjét. Ugyanigy:

BKK.11.	Th.I:15.	B.IV:109-110.
...diviso suo	T e r t i a m ergo	...adversus
e x e r c i t u	p a r t e m s u i	s o l t a n u m
t e r t i a m	e x e r c i t u s	M i r m a n o n
p a r t e m s u e	contra s o l d a -	appellatum et Mau-
gentis contra
M i - n u m	M i r m a m -	rorum regem, q u i
r a m a m m o n a m	m o n d e n o m i n a t u m	Lusitaniam in Hispa-
s o l d a n u m
potentissimum cum	p r i n c i p e m p o t e n t i s s i -	n i a o c c u p a r a t ,
electis capitaneis
destinavit.	destinavit.	p a r t e m m i s e r a t ,
.....
	Quos, dum s o l -	quam si in hoc formi-
	d a n u s c o n t r a	d o l o s i s s i m o b e l l o h a -
	se venire persensit,	b u i s s e t , m u l t o a u d e n -

tricus et Matri-	tricus et Macri-
nus caede gentis eorum	nus cruentissimam se vi-
connumerata timentes,	cto riam nactos conspicati,
ne altera vice similes fie-	ne iterum cum innumera Scy-
rent victores, ut tan-	(A/H/H/H/H) tharum multitudine
tum propriis reservatis perso-	manum conserere cogantur, mutanda
nis, soli si possent, in	castra decernunt supersti-
castra redirent, cum	tibusque copiis parcendum esse
cuncta ipsorum exerci-	iudicant.
tus residuitate versus	
Tulnam civitatem pro-	Quare Tulnam...
cesserunt.	exercitum reducunt...

A mondat rendjét is felforgatja, s még ha ugyanazokat a szavakat használja is, más helyre illeszti be azokat:

Th.I:15.

...tandem Detricus de Verona, qui prius hostis erat, regis benevolentia pariter et liberalitate auditis, cum multis Germaniae principibus, tanti regis venit in curiam, et non minus caeteris, se illi exhibuit gratum et fami-

B.IV:2-3.

Convenerunt undique principes imprimisque Detricus Veronensis acerrimus olim Unnorum hostis, quem Atila non sine maxima liberalitate ac officio sibi conciliarat familiariissimumque reddiderat. Hunc quoque frequentissimi Germanorum procures secuti sunt, ut in Scythicam sese

l i a rem.

b e n i v o l e n t i a m p a -
r i t e r insinuarent...

Bővítése szószaporítás, újat nem ad, bár a forrás szövegét többszöröseére duzzasztja:

Th.I:14.

P o s t q u a m autem
A t t i l a i n r e g i a e
d i g n i t a t i s g l o r i a m s u b -
l i m a t u s e x t i t i t , R o m a n a q u e d e -
s t i t i t s e p r o t e g e r e m a n u s , i p -
s e A t t i l a s e d e m s i b i
i n c i v i t a t e S i c a m b r i a ,
s u p e r i u s n o m i n a t a e l e -
g i t . T a n d e m e x i n n a t a
s i b i a m b i t i o n e v i c i n a c o n s t i -
t u i t i n v a d e r e r e g n a .

B.III:105-109.

P o s t q u a m
A t t i l a d i g n i t a t e m
r e g i a m s o r t i t u s e s t , n o n
m i n u s e q u e q u a m s e v e r e d o m i n a r i
c e p i t ; o m n e s g e n t e s s i b i s u b d i -
t a s a d g r a t i s s i m a o b s e q u i a r e d -
e g i t , S i c a m b r i a m i m p e -
r i i s e d e m e l e g i t ,
q u a m s u p r a B u d a V e t e r e m f u i s s e
v o l u n t , c u i u s a d h u c v e s t i g i a
m u l t a s u p e r s u n t . N e q u e i d t e m e r e
f a c t u m . A d D a n u b i u m S c y t h i e t e r -
m i n u m s e d e m o p t a v i t , u t h i n c
S c y t h a s r e g e r e t , h i n c R o m a n o i m -
p e r i o b e l l u m i n f e r r e t , c u i u s c u -
p i d i t a t e q u a m p l u r i m u m e s t u a b a t .
A c c e d e b a t P a n n o n i e u b e r t a s f e r a -
c i t a s q u e M y s i a r u m e t I l l y r i c i ,
q u a r e i m m e n s u m e x e r c i t u m a l e r e
p o t e r a t . S u c c e n d e b a t a m o r e m d o m i -
n a n d i m e m o r i a b e l l o r u m , q u e s u p e -

Quamobrem, ne ipso absente hostilis quippiam suo in dominio efficeret manus

B l e -

d a m f r a t r e m s u u m

sui regiminis effecit participem, et illum a flumine Titiae usque ad amnem Tanain super universas barbaras sibi subiectas nationes principem et rectorem constituit.

riore tempore Unni cum Romanis in Pannonia gesserant. Egerrime ferebat suorum victoriam tantopere fuisse cruentam, quare ad tanti sanguinis ultionem irritatur.

Verum, antequam tam magna cepta adoriatur, Scythiam disponere statuit; itaque per cuncta regna populosque presides, pretores

questoresque distribuit B l e -

d a m q u e f r a t r e m , q u e m plerique Budam appellant, in

regni societatem admiserat; ne quid seditionis aut externi belli oriretur, universae Europice Scythiae prefecit summamque potestatem tradidit.

Ujat csak Sicambriáról mond, azt is hallottuk már a B.I:35-ben. Bővítés közben a stiluson is igazít:

Th.I:15.

Cum igitur Detricus principem erga se benivolum esse sensit,

B.IV:4-5.

Tetricus igitur regali beneficentia victus et inconstantis ingenii compos, cum in

persuasiit illi, ut regiones occidentales Romano imperio subditas invaderet. Aiebat enim, quod omnium armorum essent destitutae praesidio...

Romani belli sermonem ex dedita industria incidisset nimiumque studeret assentatione placere, mutantem aliquamdiu regis animum confirmavit. Occiduas enim imperii Romani provincias invadendas esse suadebat, quando praesidiis legionibusque carerent...

Ritkábban fordul elő, de szintén jellemző, hogy a szövegnek csak töredékét veszi át. A fenti példákban is láttuk, hogy nem használ fel minden adatot; Hirmanon történeténél nem említette Sibila városát, megrövidítette a Szkítiából való kijövetel meséjét is. Csak egy példát idézünk:

Th.I:3.

B.II:7-9.

Et tam ipse Diodorus ibidem, quam Herodotus in sua chronica libro quarto fabulam inducunt quandam dicentes: Quod cum olim Hercules prior illo, qui postmodum res Troianas turbavit, Geryonis vaccas custodisset, et in terram, quam nunc Scythiam

Herodotus
Hercules
cui eam refert,
ut nil intentatum indomitumque relinqueret, in Scythiam

vocant, tunc omnino desertam de-par-
 v e n i s s e t; deprehensus tan- v e n i s s e,
 den vehementi pluvia et gelu,
 substrata sibi pelle leonina
 obdormivisset, interim autem
 equae illius a curru per pascua
 errantes disparuissent. Qui ex-
 pergefactus omnem illam regio-
 nem perlustrans easdem non
 i n v e n i s s e t; ultimatim, apud h y l eam sylvosaque
 cum in terram quandam, quae regionem mulierem i n v e -
 H y l eam dicitur, devenissent, n i s s e
 ibidem quandam virginem de tel-
 lure natam ancipitis naturae, biformem
 humanae videlicet ac serpenti-
 nae, supra femora quidem feminam,
 inferius autem viperam, reperis-
 set, e a m q u e conspicua e a m q u e
 tus atque admiratus, si alicubi
 suas vidisset e q u a s, s i b i e q u a s
 interrogasset, illa se easdem subtraxisse
 scire, sed interim donec cum
 ipsa concumberet, ipsas s i -
 b i reddere nolle respondi-
 set. Hercules igitur sub ea mer-
 cede cum illa concubisset. Illa
 vero, cum Hercule ampliori cupi-
 ens uti concubitu eidem equas neque ipsum nisi soluto coitu

non restituisset, donec a b a b ea recipere potuisset;
illo se gravidam comperisset.
Tandem restitutis Herculi equis
mulier illi dixisset: Has ego
tibi equas, quae huc venerant,
servavi, tu quidem mihi serva
ius, cum illarum praemium per-
solvist. Concepti enim ex te huic
filios t r e s , qui, ubi t r e s scitos et elegantes
n a t i f uerint et adoleve- p u e r o s f u i s s e n a t o s
rint, de illis quid sim factu-
ra, mihi dicito, an hic debe-
ant habere domicilium, ipsa
enim huius regionis teneo im-
perium; an illos ad te mitte-
re debeam, qui pater illorum
es. Cui Hercules arcum unum,
duos enim deferebat, ac bal-
theum ad cuius commissuram au-
rea dependebat phiala, dedisset,
et antequam illi haec dona as-
signasset, arcum tetendisset,
et baltheo se praecinxisset,
dixissetque illi: Quem illorum
hunc a r c u m ita tendentem
et hoc baltheo sicut me prae-
cinctum videris, eum tu regionis
istius incolam effice; qui autem

his operibus, quae ipse praeci-
pio impar erit, illum ablegabis.

His igitur dictis Hercules abis-
set. Post hoc enixa mulier illa

filiis, uni A g a t h i r s o, S c y t h a m, A g a t h y r s u m
alteri G e l o n o, novissimo et G e l o n u m; consultum ab illa,
autem S c y t h a nomina impo- cui regnum traditura esset respon-
suisset, qui, cum in virilem d i s s e, cui delegatus a r c u s
a d o l e v i s s e n t aetatem, mu- intentius incurvaretur; S c y -
lier ipsa mandatorum memor ea, t h a m u b i a d o l e v e r u n t,
quae sibi iniuncta erant, per- vehementius intendisse,
egisset, et filiis tentatis ul-
timum, puta Scytham, paternis
praeceptis aequatum fora compe-
risset, quare duobus, Agathirso
videlicet et Celono ablegatis, r e g i o n i s imperium invenisse,
S c y t h a m sui r e g n i fratre alienas quaesivisse se-
heredem constituisset... des...

A Thurócziból való átvételekre tehát a legnagyobb szabadság
jellemző. Sem az előadás rendjében, sem a terjedelemben, sem sza-
vaiban nem ragaszkodik hozzá. Sokszor csak furólag emlékezik meg
az ott olvasottakról, s több fejezetet egy-két mondattal elintéz:

Th.I:1-2.

Secundum vero Hieronymum de
H e b r a i c i s q u a e s t i o n i b u s ...
Secundus f i l i u s I a -

B.II:10-11.

Nonnulli quidem, nescio, quid ex
H e b r e o r u m h i s t o r i a h a l l u c i n a n -
tes a M a g o g f i l i o

p h e t M a g o g , a q u o I a p h e t
 d e s c e n d e r u n t S c y t h a e . . . S c y t h a s p r o m a n a s s e s c r i b u n t ,
 H u n c N e m r o t h q u i d a m q u i n e t H u n o r e m e t M a g o -
 v o l u e r u n t H u n o r u m . . . r e m N e m p r o t i f i l i o s
 f u i s s e p r o t o p a r e n t e m . . . U n n o r u m f u i s s e p r o -
 N e m r o t h . . . d u o s g e n e r a s s e t g e n i t o r e s .
 f i l i o s , q u o r u m a l t e r
 H u n o r , a l t e r v e r o M a -
 g o r . . .

Nos autem vetera monumenta nimia
 auctoritate pollentia etiam in
 errore sectari, quam cum his, dum
 licet, bene sentire malumus.

Bár az I. decasnak tömegében jelentékeny részét képezik a
 Thurócziból vett szakaszok, Bonfini ennek a forrásnak másodlagos
 szerepet tulajdonít. Gyakran -- különösen a rövidebb átvételeknél
 -- meg sem említi, s még az is ritka, ha önálló szakaszban hivat-
 kozik rá. Legtöbbször külföldi forrásokkal állítja szembe, s --
 ha állást foglal -- ezeknek ad igazat: "scriptores ceteri, qui
 multo elegantius ista scripsere... Contra Ungarici annales referunt,
 qui, ut maiorem sibi gloriam vendicerent..." (B.VI:163-165.). "Nam,
 si eorum annalibus fortasse crediderimus... Ceteri vero scriptores
 maiori ex parte... tradunt" (B.IX:2-3.). "Ineptissimos Ungarorum
 annales hic detestari licet, quippe qui bella multa memoratu di-
 gna, que cum Germanis et Gallis gesta sunt, profana quædam obli-
 vione pretermisere. Nos autem hanc temporum iacturam ex Leoprando
 ceterisque scriptoribus, quantum in nobis situm est, resarcire

conabimur" (B.IX:80-81.) Meg kell azonban mondanunk, hogy a külföldi forrásoknak a magyar hagyomány elé helyezése nem a történeti igazsághoz való ragaszkodás kisebb vagy nagyobb mértékéből ered. Ez -- úgy látszik -- Bonfini kevéssé foglalkoztatja. Forrásait a legritkább esetben különbözteti meg abból a szempontból, hogy melyiknek az előadása felel meg leginkább a valóságnak, a különböző véleményeket rendszerint csak felsorakoztatja egymás mellett anélkül, hogy állást foglalna, s az igazságtételt az olvasóra bízta: "Ungarorum annales... tradunt... Diversas alii fraterne mortis causa referunt... Iordanis... scribit" (B.III:123-125.). "Plerique scriptores... produnt... Iordanis ab his longe dissentit... Ungarorum annales longe dissentiunt" (B.IV:82-84.) stb. s egyszer kerekén ki is jelenti: "Sed, quid credendum sit, quando hec temporis parum quadrant, alii iudicent" (B.X:222.). Ennek ellenére többször fejezi ki kétségeit magyar forrásának hitelét illetően: "si Ungarorum credendum est annalibus" (B.III:28.); "si Ungarice credamus historie" (B.V:210.); máskor meg: "Ferunt ergo Ungari... Quod apud ceteros invenire non potui" (B.VI:168-176.); vagy: "Ungarorum annales... contra ceterorum scriptorum opinionem...tradunt, quibus nos quoque minus adstipulamur" (B.V:203.) -- Thuróczi háttérbe szorításának minden bizonnyal az lehet az oka, hogy magán viseli a középkori történetírásnak azokat a jegyeit, melyeknek kiirtását a humanista író hivatásának érzi. Stílusa, előadásmódja elvetendő Bonfini szemében, s ezzel együtt a benne foglalt történeti anyag iránt is bizalmatlan.

Bonfini tehát a rendelkezésére álló magyar krónikák közül Thurócziét használta fel, többször csak színesítésül, mint a külföldi kútfők véleményétől eltérő nézet képviselőjét, s mindig igen

szabadon. Stilusán sokat javít, hosszabb -- akár csak 5-6 szóra is terjedő -- szó szerinti egyezés nincs, legfeljebb ott, ahol a szöveg tényeket, adatokat rögzít. Megrövidíti vagy felduzzasztja, néha többszörösére illetőleg töredékére, de új adatot ritkán tesz hozzá. Thuróczi neve az 1. decasban egyszer sem fordul elő; Bonfini a tőle vett részeket -- ha egyáltalán megjelöli -- úgy adja elő, mint a magyar évkönyvek elbeszélését, mint a magyar hagyományt.

szabadon. Stilusán sokat javít, hosszabb -- akár csak 5-6 szóra is terjedő -- szó szerinti egyezés nincs, legfeljebb ott, ahol a szöveg tényeket, adatokat rögzít. Megrövidíti vagy felduzzasztja, néha többszöröskére illetőleg töredékére, de új adatot ritkán tesz hozzá. Thuróczi neve az 1. decasban egyszer sem fordul elő; Bonfini a tőle vett részeket -- ha egyáltalán megjelöli -- úgy adja elő, mint a magyar évkönyvek elbeszélését, mint a magyar hagyományt.

Ranzanus

Az 1. decas magyar forrásai tekintetében az irodalomban csak Thuróczit illetően alakult ki egységes álláspont. Ezen kívül Helmár Ágost Oláh Miklós Attilájának használatát tételezi fel, amit nem vehetünk komolyan²³. Bonfini forrásai közé szokás sorolni továbbá egy vagy több István-legendát, mégpedig — ugyan- csak Helmár nyomán — elsősorban a Hartvik féjét, vagy emellett egy bizonyos elveszett "Vitá"-t is²⁴. Mindez azonban kevés a tíz könyvben foglalt adatok eredetének a megállapításához. Mindjárt az első könyvben Magyarország földrajzi leírását olvashatjuk, s a környező területek zavaros képével szemben a valóságnak megfelelő, ügyesen és tényleges adatokra felépített áttekintést kapunk. Ha meggondoljuk, mennyire nehéz feladatot jelenthetett ennek a feltérképezésnek az elkészítése, nem hihetjük, hogy egy ember munkája volna. Nemhogy idegenek, maguk a magyarok sem ismerték hazánkat. Ranzanus, ki hasonló feladatra vállalkozik, tapasztalja ennek a megoldhatatlanságát; 73 megyéről beszél, de csak 54-et sorolhat fel, a többinek még a nevét sem sikerül megállapítania: "Memini iam non modo Hungariae, sed totius etiam regni, regum Hungarorum, comitatum nec ignoro et alios esse complures, quos non invitus missos facio. Quamvis enim perquisiverim perquam diligenter; nunquam tamen nactus fui hominem, qui mihi totum eorum ~~(ordinem)~~ numerum ordine retulisset."²⁵ Aeneas Sylvius, ki munkájában bőven foglalkozik e területtel, szüntén bajba kerül: "Non me latet difficillimam esse provinciarum descriptionem, quando et authores ipsi, quos imitari oportet, non solum varii, verum et inter se contrarii ac magnopere dissidentes inveniuntur, et ip-

sarum provinciarum limites pro dominantium autoritate ac potentia saepenumero commutati."²⁶ Magyarország korabeli határait -- úgy látszik -- Ranzanus sem ismerte, leírásával legalábbis adós marad, megelégszik az ókori állapotok rögzítésével: "nostrae tempestatis nihil de eius limitibus dicendum est. Idem enim sunt hodie, qui Ptolomaei saeculo fuerant." (Ra.1.)

Elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között az 1. könyvben felhalmozott óriási ismeretanyagot egy ember szedgette volna össze mégoly hatalmas apparátussal is; fel kell tételeznünk, hogy bizonyos előmunkálatokra támaszkodhatott. A rendelkezésünkre álló források közül Ranzanus munkája az egyetlen, mely e tekintetben számításba vehető. Mindé ennek, mind a Magyar Történetnek szerzője itáliai származású, Mátyás környezetében élő humanista; mindkét mű egy időben és helyen készült, okunk van tehát arra, hogy feltételezzük kapcsolatukat. S ha a szövegeket összevetjük, feltételezésünk bizonyossággá érik: a két munkában számtalan, csaknem szó szerint egyező helyet találunk²⁷, s ezen túl felépítésük azonos, az ország területét ugyanúgy osztják fel, a részletek egymásutánjában is csekély az eltérés. Egyikük műve kétségtelenül forrásként szolgált a másik munka számára, éppen csak az elsőség kérdése problematikus. Csiha Antal -- anélkül, hogy a kérdést felvetné -- természetesnek veszi, hogy az alapvetést Ranzanus végezte, mint azt idézett fejezetének címe is mutatja, s Tóth Zoltán említett művében ugyanilyen természetességgel s ugyancsak elemzés nélkül állítja ennek ellenkezőjét. Helmár Ágost s a szakirodalom nagyobb része fel sem veti a kérdést, s Ranzanusról nem beszél. Mielőtt tehát a részletekre térnénk, az elsőség kérdésében kell döntenünk.

Ranzanus szóban forgó 1. és 2. indexében néhány biztonságos fogódzkodót találunk, melyek segítségével művének keletkezési ideje elég pontosan meghatározható. Mint maga mondja, a forrásmunkát Beatrixtól kapta, mégpedig Bécsben, a befejezést megelőző év telén: "Cum superioris anni hyeme Viennae agerem, tua Beatrix regina sapientissima tradidit mihi legendum codicem quendam, in quo scribitur series principum..." (V8. Epitomé rerum Hungaricarum... auctore Petro Ransano. Ternaviae, 1579. 5^v lev.), 1488 utolsó hónapjaiban Ranzanus éppen csak hogy megérkezett az udvarba kényes feladatával, valószínűtlen, hogy máris irodalmi munkásságának a folytatásához látott volna. A következő tavaszon viszont a királyi pár Budára utazik, ahonnan csak 1490 elején tér vissza. A munka kezdete tehát 1489 január-februárjára (telére) tehető, mikor a kérdéses kódexet kézbe vette, befejezése pedig 1490-re. Mint a munkából kitűnik, Mátyás még él, a legkésőbbi időpont tehát 1490. április 6. A másik határpontot Nagylucsei Fodor Istvénnak (Stephanus Crispus) eszerémi püspökként való említése adja, ezt a tisztséget ugyanis 1490. február 20-tól viselte. Ezzel ellentétben álló adat nincs. Említi Báthori Miklós váci püspököt (1474-1506), Pruisz János váradi püspököt (1476-tól 1490 szeptemberéig), Bakócz Tamás győri püspököt (1486-1492), Nagylucsei Dóczi Orbán egri püspököt (1486-1490), Kristóf modrusi püspököt (1499-ig). János pécsi püspök jelen idejű említése mindenképpen téves, mert Janus Pannonius távozása (1472) óta itt János nevű püspök Eszéki Jánosig (1539) nem működött²⁸.

Az Epitome keletkezését tehát pontosan datálhatjuk: Ranzanus a munkát 1489 január-februárjában kezdte meg, a 1490. február 20 - április 6. között fejezte be.

A Bonfini I. könyvében található kormeghatározó helyekkel korántsem ilyen egyszerű a helyzet. Kardos Tibor írja, hogy e rész 1491 elején már készen állott, mégpedig teljes szövegében, melyen a szerző utóbb alig változtatott²⁹. A Magyarország földrajzával foglalkozó részeket illető változtatások nagyobb mérvűek lehettek. Amennyire rendszerezett és áttekinthető maga a földrajzi tényanyag, annyira kibogozhatatlan az egyes területekhez fűződő személynélies vonatkozású adathalmaz. Az 1492-ben meghalt Dóczi Orbánról már múlt időben beszél, de az élő kortársak között is említi (B.I:54,404.).

Fodor István a könyv elején mint volt szerémi püspök szerepel, alább mint jelenlegi diakovári püspök, holott ez utóbbi méltóságát előbb viselte, róadásul megjegyzi vele kapcsolatban: "si fata vitam prorogabunt", ami Kardos Tibor szerint (i. m./ 57.) halála után történt betoldás lehet. (Lásd B.I:67,343.) A többi szereplővel sem járunk jobban. Pruisz János váradi püspöknek mondja (B.I:92.), ami 1490 szeptemberéig érvényes megállapítás, s az 1489-ig működő János szerémi püspök említése (B.I:342.) megfelel ennek; viszont ellentétben áll vele, hogy Bakócz Tamás három évvel későbbi győri püspöksége ekkor már a múlté (B.I:377-379.); az 1500-ig ténykedő Antal nyitrai püspök múlt időben való tárgyalásával pedig végleg nem tudunk mit kezdeni (B.I:404.). Néhány szóban forgó személy tisztségét az egész korszakban viselte -- mint Báthori Miklós (1474-1506), Szentlászlói Thúz Csavát (1466-1499), Csáktornyai Ernst Zsigmond (1475-1505) --, s ezért adataik nem segítenek közelebb a megoldáshoz.

Több lehetőséget rejteget a párhuzamos szövegrészletek vizsgálata. Ranzanus és Bonfini egyaránt a Duna mentén osztják szét a területet, s a megyéket egyenként sorolják fel ki-kitérve közben a

nevezetességekre. A két lista csaknem fedi egymást. Első a "comitatus Syrmienensis" (Ranzanus "conventus"-okról beszél), majd a Valconensis, Poseganensis stb., végül az Abauivariensis, Zemplinensis, Marmarusiensis és a "comitatus Transilvaniensis" zárja a sort. Az eltérés jelentéktelen. Ranzanus Moson helyett "conventus Sancti Georgii"-t mond, külön veszi a conventus Segniensis-t, mely helyett Bonfini csak Senia városát említi, ő viszont ismeri Kraszna megyét, megkülönbözteti Belső- és Külső-Szolnokot; Bács megyét Temes és Bodrog között írja le, Ranzanus pedig Baranya és Somogy között; Nitra, Bars és Trencsén előbbinél Ugocsa és Liptó, emennél Pozsony és Hont között van. A két felsorolás egyebekben azonos.

Mégis, mintha Ranzanusé egységesebb lenne. A déli területekről szóló rész nála az ország más vidékeinek ismertetéséhez kapcsolódik: Zala megye déli határaitól tér ide, leírja, közben -- a Szérvéről szólván -- megemlékezik a Szlavónia névvel kapcsolatos feltevésekről, a szlávokról, majd visszaugrik Pilisre, s tovább sorolja a megyéket. Bonfini a területet illető tudnivalókat elmondja, mielőtt Magyarország leírásához elérne, s anélkül, hogy a szlávokról szólna, vagy a kérdést összekapcsolná a Száva folyóval, vagy bármilyen összeköttetést keresne, átmenet nélkül -- "Ceterum, ne Sclavorum ignoretur origo" (B.I:319.) -- a vandálokról kezd beszélni, áttér a pannóniusokra, bulgárookra, avarokra, s ezt megszakítva Magyarország határait kezdi taglalni. Ranzanus logikus rendje csak halvány nyomokban mutatkozik meg nála.

Trinavia, Trencenium, Pestum, Agria, Marmarussa, Alba Iulia, Varadinum stb. Ranzanusnál sorrend szerint kerülnek tárgyalásra, Bonfininál a könyv elején már feltűnnek, még hozzá ugyanazzal a szöveggel, mint Ranzanusnál; később, amikor a felsorolásban ismét

ideér, megemlíti e városokat, de rövidebben.

Az 1. könyv Ranzanuszal egyező részei szerkezetiileg kiválnak a szövegből. Az I:53-ban Bonfini a jazigokra tér át, ismerteti lakóhelyüket, városaikat, utolsóként Agriát említve. Ezután másfél lap Ranzanusszal vág egybe (szól Urbanusról, Stephanus Crispusról, a felvidéki városokról, a komáromi várról, Báthori Istvánról, Kínizsi Pálról, Pestről, ismét visszatér a Felvidékre), majd -- "Post Iazygas iuxta Danubium..." akkor folytatja a megkezdett elbeszélést, mikorra az olvasó rég elfelejtette, hogy a jazigokról van szó.

Az I:89-ben Moldaviáról beszél, s így szól: "Daci enim et Daci idem sunt ac una lingua utuntur"; fél lapnyi Ranzanusszal egyező részlet után: "Daci idem et Daci sunt Getisque cognati, quando idem utrisque sermo..." (I:96.), s folytatja a megszakított Strabo-idézetet.

Mintha a Ranzanusszal egyező részleteket később iktatták volna a szövegbe.

A két leírás egészének összevetése még egy tanulságot tartogat. Az 1. könyvben közölt ismeretanyag zöme bizonyos forrásokban megtalálható, egy része azonban, főleg, mely a korabeli viszonyokra vonatkozik, csak az Epitomával egyezik. Ez tehát vagy ebből származik, vagy Bonfini saját tudomásán alapul, mely esetben Ranzanus az átgéveő. Csodálnunk kellene azonban ekkor, hogy egyetlen olyan szót sem vesz át Bonfinitól, melynek eredete más forrással is kapcsolatba hozható. Vajon kizárólag azokat a részeket operálja ki -- fáradságos és értelmetlen munkával -- a felhasznált szövegből, melyek Bonfini saját tapasztalatai, hallomása stb. révén kerültek bele? Például:

Ra.1.

B.I:381-383.

Conterminus est huic comitatus

Cum hoc continuatur

Comariensis, cui

Comariensis

a Comaro

a Comara Scytharum

oppido vocabulum inditum

oppido nominatus, quod

est.

in insula Danubii situm est;

Comari nanque iuxta Iaxartem Sa-
cerum fluvium in Asiatica Scythia

populi fuere celeberrimi, quare

multa Europice Scythie oppida

Asiaticae nomina referunt... sed

Scytharum linguam quoque redole-

In eodem

ant Asiaticorum. In eodem

comitatu est Tata...

canventu Tata...

A Ranzanusból hiányzó rész más forrásokkal azonosítható. Ha-
sonló példát számolatlanul találhatnánk, s magyarázatként fel kell
tételeznünk, hogy az átvevő Bonfini volt.

Szövege részletezőbb, teljesebb, mint Ranzanusé, s ez -- a
fejezet elején mondottak értelmében -- szintén ennek elsőleges-
ségére utal. Urbanus és Stephanus Crispus jellemzése jóval tartal-
masabb (I:57-67.), bővebben ír Trinaviáról (I:69.), Marmarussá-
ról (I:78.), Veszprémről (I:358.), Zaláról (I:359.), Zagabriáról
(I:290.), Egerről (I:54.), Péstről (I:76.), Szerémről (I:307.),
Esztergomról (I:383-385.), hogy csak néhányat említsünk. Ismeri a
Ranzanusnál nem található Colgociumot és Silinát (I:69.), a komá-
romi várat (I:71.), a Báthori-családot (I:73-75.), Kinizsi Pált
(I:75.), Cremiciát, Scemiciát és Bistriciát (I:77.), Osvát (I:291.)

és Zsigmond (I:346.) püspököket, Alba Grecát (I:352.), Lócsét (I:394.), a Perényi-családot (I:403.), Antal nyitrai püspököt (I:404.) stb. stb.

Ranzanus kivonatálja Bonfini szövegét? Miért írja akkor Magyarország határaitól -- mint idéztük --, hogy ismeretetésük fölösleges, hiszen Ptolemaeus óta a helyzet nem változott? Bonfini a Mátyás-korabeli állapotokról részletes leírást ad, mely tartalmában és formájában eltér a Ranzanus által követett Ptolemaeus-féleltől. Hogy azonban a két leírás mégsem független egymástól, az összevetés mutatja:

Ra.1.

H u n g a r o r u m e n i m
r e x M a t h i a s
t a n t u m h a b e t i m p e -
r i i , u t h i n c
A d r i a t i c u m ,
i l l i n c S a r m a t i -
c u m a t t i n g a t
m a r e e t a b o r t u
q u i d e m p a r u m d i s t a n t a m a r i
P o n t i c e t e r r a s , q u a s p o s -
s i d e t .

B.I:336.

Q u a n q u a m d i v u s M a t h i a s
U n g a r o r u m r e x
t a n t u m s i b i i m p e -
r i i c o m p a r a r i t , u t h i n c
m a r e A d r i a t i c u m ,
S a r m a t i c u m i l -
l i n c
e t a b e x o r t u
P o n t i c u m n u n c a t t i n -
g a t U n g a r i a . . .

Bonfini ezt a határleírást kezdi e szavakkal, amelyet Ranzanus nem ismer. Ő ezt jóval később, a részletezésnél veti közbe. Az átvevő tehát Bonfini, aki csak a "habet" szót cseréli fel a jobb hangzású "sibi compararit" kifejezéssel.

Ranzanus ritkán hosszabb, de akkor sem cáfolja nézetünket:

Ra.1.

B.I:393.

Z o l i e n s i s	ibidem est	Item Torniensis ac	Z o l i e n -
a v i c o	quodam de -	s i s	a v i c o et o p -
n o m i n a t i o n e m		p i d o	d e n o m i n a t i o -
a s s e c u t u s,	in cuius ag -	n e m	a s s e c u t i, alter
ro fodina est	f e r r i l a u -	f e r r i,	alter a u r i et
datissimi. Z o l i n e n s i s	quoque	a r g e n t i	f e r a c i t a -
in eadem regione est,	qui no -	t e	p r e s t a n s.
men accepit ab	o p p i d o,		
cuius ager	f e r a c i t a -		
t e	a r g e n t i et		
a u r i	i n s i g n i s est.		

Ranzanus részéről értelmetlen volna Bonfini úgyesen megszerkesztett mondatának felbontása és semmitmondó kibővítése, az átvévő csak Bonfini lehet.

A személyes tartalmi szövegpárhuzamok az 1. könyv keletkezésének idejére is adnak némi felvilágosítást.

Az 1497-ig esztergomi érsek Hippolitáról mindketten jelen időben beszélnek:

Ra.2.

B.I:388-389.

...Strigonium...	totius Hunga -	(Strigonium) Locum prepotens
riae praeclara	m e t r o -	m e t r o -
p o l i s,	cui praesent hodie	p o l i t a excolit et nunc quam
H i p p o l y t u s		maxime H i p p o l y t u s

Estensis eximiae i n d o -
lis adolescens, H e r -
culis Ferrari -
ensium ducis fili -
us ac Ferdinandi Siciliae u s ,
citra Pharam r e gis ex Dia-
nora filia n e p o s .

Aragonius regine Beatricis e
sorore nepos ac H e r -
culis Ferrarie
ducis fili -
qui nondum decimum annum
nactus erat, cum a divo Mathia tam
sacro munere donatus est. Sed ge-
nus r e gium, immaculata pueri-
tia i n d o lesque pene divina
basilice ac venerabili collegio
sacerdotum pretium potius addi-
disse quam quicquam detraxisse
videtur.

Bonfini többlete ("Beatricis e sorore nepos", "decimum annum nactus" stb.) köztudott, Ranzanus viszont olyan adatokat is közöl, melyek alaposabb ismereteket tételeneznek fel. Bonfini "genus regium" kifejezése származhat Ranzanus közléséből ("Ferdinandi regis nepos"), fordítva aligha.

Többet árul el a Fodor Istvánra vonatkozó részlet:

Re.1.

B.I:67.

Præest S i r m i e n s i
ecclesiae S t e p h a n u s
C r i s p u s , natione Hun-
gerus, vir b o n a r u m
a r t i u m studiis apprime
d e d i t u s , mira præstans

. . . S t e p h a n u s C r i -
s p u s erat tunc S y r m i -
e n s i s , ut aiunt, episcopus de-
claratus h u m a n i t a t e
summa, m o r i b u s nobilissimis, i t e m
m a g n a b o n a r u m a r t i -

humanitate, alia- um doctrina predictus...
rumque multarum virtutum ex-
cellentia, liberalitate prae-
sertim.

A jelen, illetőleg múlt idejű szerkesztés, az "ut aliunt"
mutatja, hogy az eredeti szöveg Ranzanúsé. Különösen világos ez
annak a fényében, amit Bonfini másodszor ír e tárgyról:

B.I:343.

...episcopatusque Diacensis...

nuperrima excellentis-
simum episcopum sortitus est
Stephanum Crispum
inaudita humanitate,
mira optimarum artium
disciplina, preterea fide, clemen-
tia, liberalitate ~~et~~
ac prudentia incredibili, cui, si
fata vitam prorogabunt, nihil est
tam magnum, quod virtute
et probitate sua sperare non pos-
sit.

Ismét Ranzanust idézi: átvesz néhány szót, melyet az imént
elhagyott (excellentissimum, mira, liberalitate, virtute), a
"bonarum"-ot "optimarum"-ra javítja, s bővebben kifejti az "alia-
rum multarum virtutum excellentia" kitételt. E részlet szerencsés-

sen világít rá Bonfini szövegszerkesztésének kronológiájára is. Furcsa, hogy múlt időbe teszi a későbbi, s jelenbe a korábbi eseményeket. Ennek csak egy magyarázata lehet: a két rész nem egy időben készült. Diakovárnál Ranzanus nem emlékezik meg Fodor Istvánról, Bonfini tehát a szerémi egyházra vonatkozó részt (I:67.) vette tőle. Idejét azonban műltra változtatta elárulva ezzel, hogy az átvétel 1494 április eleje után történt, eddig viselte ugyanis e hivatalt. A diakovári adat (I:343.) — Ranzanusnál nem lévén meg — Bonfini sajátja, s jelen ideje azt mutatja, hogy Fodor István diakovári működése idején, azaz 1489. június 24. és 1490. február 20. között írta, de más szavakkal, mert Ranzanus fogalmazásához való közelsége szerint mai formája csak az I:67. mondat átvételével egyidejűleg alakulhatott ki. Ekkor azonban az író már csak a formán, jelzőkön stb. változtat, egyébként még az időt sem cseréli ki műltra, mindössze a "si fata vitam prorogabunt" megszorítást fűzi hozzá. E két részlet egybevetése arra enged következtetni, hogy Bonfini saját földrajzi adatait 1489-1490-ben vetette papírra, az Epitoméból származó adatokat 1494 áprilisa után vette át, s egyúttal saját, korábbi szövegét is más formába öntötte.

Megerősít feltevésünkben a Bakócz Tanásról szóló részlet:

Ra.2.

B.I:378.

(Győrről, s itt először Orbánról olvasunk, majd:)

Praeest episcopali dignitate	T h o m a s	huic, qui divo
eius ecclesiae	T h o m a s	M a t h i e serviebat a s e c r e -
Erdeudy, vir excellenti	i n-	t i s, plane successit, qui, cum
g e n i o et cum literarum la-	ex	acta prudentia, integritate ac

tinarum peritiam callens, tum
 in caeteris laude dignis di-
 sciplinis in primis eruditus.
 Spectata eius f i d e
 M a t h i a s Corvinus Hungaro-
 rum rex animadversa; ipsum
 i n t e r omnes amplissimi
 regni sui ecclesiarum anti-
 stites elegit, qui apud se
 s e c r e t a r i u m uteretur
 o f f i c i o.

f i d e summa foret, item labo-
 rioso corpore, i n g e n i o
 dextero et acuto, non plus sibi
 quam principi placuit; assidua
 illi servitia et o f f i c i a
 incredibili studio prestitit,
 quare tantum sibi auctoritatis
 vendicavit, ut pro brevi consi-
 lio, astu sapientiaque sua i n -
 t e r ceteros, si viveret,
 principatum consecuturus esse
 videretur.

Bakócz Tamás 1490-1492 között viselt győri püspökségéről
 múlt időben beszél, s lehetőségként felcsillan az érsekség is,
 "si viveret", mit 1497-ben nyer el, s melynek előre jelzése sem
 készülhetett sokkal korábban. E két évszám is a Fodor István ese-
 tében megállapított 1494 áprilisa utáni időkre céloz.

Dóczi Orbán említése is támogat:

Ra.1.

B.I:57-66.

. . . A g r i a civitas... E i Tempestate nostra hanc
praeest U r b a n u s a n t i - U r b a n u s p o n t i f e x
 . . . , thesauri M a t t h i a e A g r i e n s i s excoluit, qui divo
 regis conservator fidelissimus, M a t h i a i m p e r a n t e claruit,
 v i r acuto ingenio, multis v i r t a n t i c o n s i l i i et
 praeditus virtutibus, s a p i e n t i a c o m p o s , u t apud
 praesertim, quae t a n t a e i p r i n c i p e m illum invictissimum

inest, u t. ob eam idem rex
ipsum et amet incredibiliter,
et secretorum suorum det esse
p a r t i cipem.

primum locum obtineret, omnia
regeret, questuram perpetuam ge-
reret et per multos annos preto-
rii prefecturam, quem (!) pala-
tinatum dicunt; nec Vienne qui-
dem Alemanice pontificatu ca-
ruit; procero corpore... profusa
liberalitate et amore fuit in
studiosos non mediocri. Univer-
sas principis curas obibat, im-
periam et omnia e sententia ge-
rebat, nullius unquam otii
p a r t i ceps, ut eternam domini
sui gratiam compararet... Sepe
patrem illum optimum dicentem
audivi... Nemo, quanti fuerit
Urbanus, admiretur...

Bonfini még egyszer említi Orbánt: "Revischium Urbani ponti-
ficis Agriensis est oppidum" (B.I:404.). Mint Fodornál: az 1486-
1490 közötti egri püspökséget jelen időben látjuk, az 1490-1492-
es bécsi milt időben. Revischiumnál azonban Ranzanus nem beszél
Orbánról, ez az adat tehát Bonfinié, s jelen ideje 1486-1490 közé
mutat, míg az I:57-66. rész később, Orbán 1492-ben bekövetkezett
halála után került át Ranzanustól -- milt időben.

Az 1481-től 1490 februárjáig működő János szerémi püspökről
-- Ranzanustól függetlenül -- jelen időben beszél az I:342-ben.

Azok a szövegrészek tehát, melyek Bonfini saját tudomásán

alapulnak, illetve melyek az Epitomében nem találhatók, egy időből származnak. A részadatok: 1489 közepe és 1490 februárja között (Fodor István), 1486 és 1490 között (Dóczi Orbán), 1481 és 1490 februárja között (János). Ha ezeket összevetjük, az 1489 közepétől 1490 februárjáig terjedő időszakot kapjuk. Ekkor keletkezett az 1. könyvek Bonfini saját szövegeként kezelhető része.

A Ranzanustól való helyek bekerülésének időpontját 1494 áprilisának eleje után (Fodor István), 1492 és 1497 között (Bakócz Tamás), 1492 után (Dóczi Orbán) kell keresnünk. Összevetve ezt azzal, hogy Bonfini 1496 közepe táján fálbeszakítja munkáját, az 1494 áprilisával és 1496 közepével határolt időközt kapjuk. Ekkor dolgozta fel Ranzanus művét, s ekkor egészítette ki saját, korábbi leírását azokkal az adatokkal melyeket részben innen merített, részben az eltelt idő alatt máshonnan szerzett.

Ennek figyelembe vételével érthető a Pruisz Jánosról szóló rész is:

Ra.1.

... V a r a d i n u m
...Praesidet ei ecclesiae
I o a n n e s B o e m u s, vir
acuto i n g e n i o, bo-
narumque dis[ci]plinarum stu-
diosus ac multarum rerum ex-
perientia s u m m u s. Ideo-
que d i v o M a t h i a e
percharus; c u i u s ius-
su functus est compluribus

B.I:92-93.

... V a r a d i n u m, quod
eius nunc antistite
I o a n n e p r e s t a n t i B o h e m o-
rum familia nato tantopere gloria-
tur ne iniuria quidem, quando
s u m m o et libero fuit i n -
g e n i o, animo excellenti
ac magno, ineffabili comitate,
liberalitate singulari ac fide
in divum Mathiam, c u i u s

honestissimis legatibus, quarum gratia magnum fuit honorem et gloriam consecutus.

supremus consiliarius erat, constantissima, nemini unquam nocuit, profuit, quibus potuit... nullam legationem obivit, quam non honorificentissime gesserit, quare divo Matthie ita gratus est habitus, ut perpetuo eius animum sibi obstrinxerit.

(Ranzanus elsőségét Bonfini félreértése is mutatja: utóbbi ugyanis a tényeknek megfelelően cseh származásra utaló "Boemus"-t családnévnek hiszi, s "Bohemorum familia"-t ír.) Az eredeti szövegben a dolog jelen idejű, hiszen Pruisz János 1490 szeptemberéig viselte Váradon a püspökséget. Ő maga még az átvétel idején is 61 (1509-ben halt meg), hivatala azonban már letelt. Csakhogy Bonfini nem ott változtatja az időt, ahol kellene: "nunc... gloriatur, ...quando... libero fuit ingenio".

Ranzanust tehát Bonfini forrásai közé számíthatjuk. Nincs szükség újabb szövegazonosításra, hogy megnézzük, miként használja fel ezt a forrást, az idézett példák bő anyagot szolgáltatnak. A szövegek közelségének foka változó. Csaknem szó szerint átveszi az I:335. mondatot (a határleírás bevezetőjében), Fodor István jellemzését kétszer is (I:67, 343.). A Komáromra, Tatára vonatkozó részeket egészében felhasználja, de más forrásokkal alaposan kibővítve (I:381-383.). Ranzanus szövegének nagy részét megtaláljuk az Estei Hippolittról mondottakban, s bár itt is bővit, nem új adatokkal, s többlet szószaporítás (I:378.). Másutt beszérvonja Ranzanus előadását (I:393.).

Bővítése legtöbbször tartalmas. Részben Ranzanusnál nem ismert területeket, városokat, személyeket is leír, részben az ő adatait átvéve kiegészíti az Epitome befejezése óta történt fejleményekkel, s az átvett eseményeket értelemszerűen a múltba helyezi, ha nem is mindig egyforma következetességgel. Iparodik a stilust izlése szerint formálni; a szavakat gyakran cseréli fel rokonértelműekkel, a mondat szerkezeteket megváltoztatja. Sokszor öncélú, rendszerint más helyen felhasználja az elvetésre ítélt kifejezéseket, jelzőket. Mégis, stílusa finomabb forrásánál, mondatai tömörebbek, bár ez nem mindig látszik ki a felhalmozott jelzők tömege alól. A stilusjavítás, összevonás, bővítés sokszor oda vezet, hogy a forrás csak nyomokban ismerhető fel, mint az I:57-66-ban, Dóczi Orbán jellemzésénél.

Ranzanust csak az 1. könyvben, Magyarország leírásánál hívja segítségül, használata másutt nem mutatható ki, mert az 1. decas 1491 elejére nyilván készen volt, Ranzanus munkája pedig csak 1494 áprilisa után került feldolgozásra; a földrajzi rész átalakítása lehetőségre és kíváncsiságra tűnhetett, a sokszor ellenkező fel fogású és teljességével is kielégítő történeti részé azonban nem. Főleg Ranzanus alapján nem, hiszen ennek elbeszélése az egyébként felhasznált Thurócziétól alig különbözik.

Az a tény, hogy Bonfini Magyarország leírásában Ranzanus munkáját használta fel, Borsásainak kérdésében egy másik, negatív megállapításra is módot ad. Feltételezés szerint ugyanis e rész megírásához nagy apparátussal fogott hozzá, hosszú ideig gyűjtötte az anyagot, okleveleket nézett át, tabellákat készített stb. De megállapítottuk, hogy rendszerét Ranzanustól kölcsönzi, s ahol ettől eltér, jobbára összezavarja a logikus felépítést. Adatainak zöme

sem sajátja -- olyannyira, hogy ott, ahol eredeti közléssel szolgál, ez látszik közbeékelésnek. Hogy az 1489-1490-ben fogalmazott leírás milyen lehetett, csak nyomaiban rekonstruálhatjuk, mert a mai szöveg zömét a Ranzanusszal egyező, tehát abból vett helyek alkotják. Ezek után kérdéses, csakugyan birtokában volt-e Bonfininak az a teljes kép Magyarország földrajzáról, amit feltételezni szokás. E kérdésre nemmel kell válaszolnunk, hiszen Ranzanusszal szemben maga sem tartotta megőrzésre érdemesnek a korábbi fogalmazást.

Calanus

Bonfini forrásai között Calanus Attiláját senki sem említi, ifj. Horváth János azonban e munka elemzése közben a felhasználók között szerzőnket is kimutatja: "Az első, aki már ismeri a kéziratot, a velencei Bernardus Justinianus... Az utána következő humanista írók csaknem valamennyien ismerik, és fel is használják... Felhasználja művét Bonfini is, továbbá Oláh Miklós..."³⁰

A kérdéssel közelebbről nem foglalkozik, s így a bizonyítás is elmarad. Állítását nehéz is lett volna adatokkal megtámasztani, mert annak ellenére, hogy Bonfini l. decas^{na} nagyrészt, Calanus műve pedig teljes egészében Attilával foglalkozik, s ezért az azonos tartalmú helyek száma elég nagy, a két munka között egyetlen mondatnyi szövegpárhuzam sem állítható fel.

Bonfininál mindössze két részlet mutathatna a többi forrással szemben Calanus használatára. Az egyikkel Attila jellemzésében találkozunk:

Ca.12.

B.III:50.

... p r o p i t i u s e t	...se <u>supplicibus</u> e x o r a -
e x o r a b i l i s . h i s , q u o s b i l e m e t i s s	p r o p i -
s e m e l i n f i d e m t i u m e x h i b e b a t , q u o s	
r e c e p i s s e t .	s e m e l i n f i d e m
	r e c e p e r a t .

A "quos semel in fidem recep-erat (-isset)" kifejezéssel a többi forrásban ilyen formában nem találkozunk. Lényegében és nagyrészt szavaiban azonban BF.-ben is megvan: "...supplicant-

bus exorabilis, propitius autem in fi-
de se mel susceptis..." Ugyanezt írja ASG.18. is, sőt,
a "susc e ptis" helyett "r e c e ptis"-t használva Bonfini szöve-
géhez még közelebb áll, s mindenesetre mindkettő tartalmazza a
Calanusból hiányzó "supplic(ant)ibus"-t.

A másik hasonló környezetben, a hunok jellemzésénél fordul elő:

Ca.12.

B.III:101.

. . . hirsutis et hi- Hirsutis ad hec se
spidis cri nibus rara pellibus induunt et de mis-
bar ba, sed more suo de- se bar be intonsique cri nes...
mis sa...

Itt egyrészt ugyanez a helyzet, mint fent, ahol Bonfini egyes
kifejezéseinek megfelelőjét Calanusnál hiába kerestük, míg másutt,
elsősorban Thuróczinál fellelhetők ("... bar ba cri ni-
busque indispositi, pellibus vestiti..."), másrészt Calanus itt
nem is a hunokról beszél, hanem Attiláról.

Ha több hasonló helyet mutathatnánk ki, kereshetnénk az egye-
zések magyarázatát, de egy több mint kétszáz lapos műben 5-6 szóra
terjedő azonosság eredetét kutatni fölösleges. Bonfini l. decasá-
nak forrásai között nem kell felvennünk Calanus Attiláját.

Palmerius

Különösen a 8. könyvben olvasunk gyakran bizonyos -- többnyire csodás -- természeti jelenségekről, melyek egy részének nyomát az egyébként feldolgozott irodalomban hiába keressük.

Forrásuk kutatása Palmerius krónikájához³¹ vezet, s itt találunk rá néhány más természeti, közbe vetett megjegyzés eredetére is. A Palmerius munkájából merített adatok száma kicsi, s köre is szűk. Az említett természeti jelenségek leírásán kívül évszámait használja fel a más források alapján közölt események datálására. Az átvett történeti anyag elsősorban egyházi érdekű, vagy összefoglaló áttekintést ad a világtörténelem egy-egy nagyobb szakaszáról. Másféle adat, elbeszélés átvétele ritka.

A szerzőre csak egyszer hivatkozik (B.X:366.: "ut Palmerius auctor est"), egyébként észrevétlenül szövi elbeszélésébe -- illetőleg a többi forrásból kiragadott részek közé -- adatait:

BF.II:2.

Pa.825.

B.X:35-37.

Punivit etiam

...item in

Baldricum

Halaricum

ducem For-

Foroiulian-

roiuliensem,

...ducem,

qui custos

qui defendendis

Pannonici

Pannonie

limitis

finibus ab imperatore

Bulga-

prefectus Bulga-

ros in

ros in

Sclavoniam

Sclavoniam

Bohemorum
patriam pe-
netrare per-
miserat.

Bohemorum
patriam pe-
netrare per-
miserat, sed
cumulatas negligentie
penas exolvit. His fe-

In Gallia mirae magnitudi-
nis decidens grando pe-
cora multa et
nonnullos homi-homi-
nes inter-nesque inter-
emit. In qua tempe-
state glacies glaciem
durissima pedum pedum ferme
longitudine duo-duo-
decim visa est decim
e caelo ce-
cidisse.

re temporibus in Gallia tante
magnitudi-
^{nis grando}
~~decidens~~ desevit, ut
pecora passim
cora multa et
nonnullos homi-homi-
nes inter-nesque inter-
emit, quin et
glacies glaciem
durissima pedum pedum ferme
longitudine duo-duo-
decim visa est decim
e caelo con-
cidisse affir-
mant. Quod qui-
dem...

Quod nanque...

Mint a fenti összevetésből is kitűnik, a Palmeriustól átvett
részek fogalmazásukban is közel állnak a forráshoz, rendszerint
szóról szóra egyeznek vele:

Pa.1004.

B.X:366.

Henrico per electionem ...nam Henrico, post
ad imperium Othonem ~~ad~~ imperium
assumpto, primum assumpto primum
institutum fuit institutum fuit,
ut in futurum ut in futurum
non per sanguinis non per sanguinis
successionem du-successionem du-
ceretur imperi- ceretur imperi-
um, sed proceres um, sed proceres
quidam Germania quidam in Germania
principes una principes una
cum quibusdam cum quibusdam
pannoniae prin- Pannonie prin-
cipibus cipibus, ut Palmerius
potestatem habe- auctor est, eligendi
rent imperatoris imperatoris potesta-
deligendi, quod tem haberent, quod
usque in praesentem in hodiernum usque
observatur diem. diem servari solet.

E munka tehát másodlagos, kiegészítő szerepet játszik a történeti források között, adatainak egymásutánját sem találjuk meg Bonfininál, még akkor sem, ha az átvétel esetleg több mondatra is terjed.

Justinus

Pompeius Trogusra négyszer találunk utalást a decasban, azonban e négy hely közül három későbbi szerzők munkáiból került Bonfinihoz; Aeneas Sylvius tollából ered a B.I:268. és a B.II:28., Blondus Flaviustól pedig a B.VI:194. hivatkozása. Az utalás egy helyen közelíti meg a tényleges forrást: a Trogusra hivatkozó B. II:73., ha nem is az eredeti ~~forrás~~, de a nem említett Justinus ebből készített kivonatának³² használatát tükrözi, s ugyanerre mutat néhány adat- és kifejezésbeli azonosság a B.II:49,53,56. mondatokban is. E szórványos átvételeken kívül egy több mondatra terjedő, összefüggő szövegrész is a kivonatból való:

Ju.II.3:17-18.

B.II:27.

His igitur Asia

Imperium sibi Asiae compararunt,

per mille quin-

quam vectigalem per

gentos annos ve-

annos mille et quin-

ctigalis fuit. Pen-

gentos habuere, pen-

dendi tribut

dendi tribut

finem Ninus,

finem Ninus

rex Assyriorum,

Assyriorum rex

imposuit.

imposuit, ipsi neque vin-
ci neque servitutem tolerare potu-
erunt.

Az egész átvett szakaszra jellemző fenti részletben Justinus szövege szó szerint felismerhető, bár Bonfini mondata hosszabb. Bővítése új adatot nem tartalmaz; bonyolultabb kifejezéseket hasz-

nál, s lényegtelen megjegyzésekkel toldja meg az eredeti szöveget.

Justinustól eredő mondatokat csak a 2. könyvben találunk, s ott is csak a szkitákkal kapcsolatos részekben. Az átvett szöveg összesen sem tesz ki egy lapot, s ezért Justinus kivonatát a másodlagos, kiegészítő jellegű, történeti források közé kell sorolnunk³³.

Severus Sulpicius

Az 5. könyv telve van legendás elbeszélésekkel, melyeknek forrása — mint fentebb kimutattuk — Vincentius Bellovacensis "Speculum historiale" c. műve. Részletes beszámolót találunk toursi szt. Márton életéről is, e szakasz forrása azonban nem lehet a Speculum. Bár terjedelme kisebb annál, mégis tartalmaz néhány, abból hiányzó adatot. Fogalmazásuk hasonlatossága azonban egy irányba mutat, s a közös kútfőt Severus Sulpicius szent Mártonról szóló tudósításaiban³⁴ találjuk meg, amelyek valahány későbbi feldolgozás alapjául szolgálnak, s amelyekre Bonfini maga is hivatkozik. ("Martinum Severus ait Sabaria... oriundum" B.V:136.)

A Mártonról szóló részt megelőző s követő mondatok Vincentius munkájából valók, a Severustól kölcsönzött rész a Speculum szövegébe ékelődik bele. Vincentius alapján Genovepháról beszélván fűtőlag Márton nevét is említi a B.V:133-ban: "Cum in templo divi Martini e Pannonia oriundi ad Turonensem urbem oraret..." Az "e Pannonia oriundi" jelző a forrásban nem olvasható, más helyről eredő kiegészítés. Ezután befejezi az epizódot, s a véletlenül említett név kapcsán rátér a hunoktól távol álló Márton püspök életrajzára. Vincentius munkájából kikeresi a vonatkozó részletet, a fent idézett mondatot kiegészíti az "e Pannonia oriundi" kitétellel, majd hozzákezd a másoláshoz. Itt azonban rögtön Severus nevével találkozunk, s az utalás alapján elővéve a munkát, a továbbiakban annak a szövegét írja ki. Hogy melyik mondatnál tér át Severus használatára, illetőleg, hogy az utaláson kívül merit-e mást is a Speculumból, nem állapítható meg, mert a két feltételezhető forrás szövege az első mondatokban — betűktől eltekintve — hajszáll-

nyira egyezik. A B.V:139. mondatban már mindenesetre Severust használja, mert a "triennium" szó csak ebben van meg. A következő mondatokban már több eltérést látunk, Severus elbeszélése bővebb, több adatot tartalmaz, a Bonfini e többletből is merít.

Severus szövege a B.V:184. mondatig tart, mely után ismét Vincentiusszal találkozunk; a B.V:185-187. amannak a szövegében nincs meg, a Speculumban viszont pontosan így olvasható.

Az V:136-184, tehát Severus tudósításain alapul, mégpedig első részével a "Vita beati Martini", egy mondat erejéig az Eusebiushoz intézett Epistola, végül pedig a 2. és a 3. dialógusok szövegén.

Az átvétel nagy mértékű rövidítéssel jár együtt. A történet elején a kivádatolás bőséges, később egyre szűkszavúbbá válik, szakaszokat foglal össze egy mondatba, végül már csak minden harmadik-negyedikből ragad ki egy-egy adatot. A szöveget a rövidítés felső fokán is követi, a mondatát a Severus hosszú elbeszéléséből kölcsönzött szavakból állítja össze.

Egy kevésbé rövidített hely:

SM.2.

B.V:136-137.

Igitur Martinus Sa - Martinum Severus ait Sa -
baria Pannoniarum baria Pannonie
oppido oriundus oppido oriundum,
fuit, sed intra Italiam
Ticini altus est, altum Ticini,
parentibus secundum ne infimis quidem
saeculi dignitatem non in - parentibus ortum,
fimis, gentilibus tamen. quamvis orthodoxa fide carerent.

Pater eius miles primus, Pater	
post tribunus militum fuit. Ip-	tribunus militum fuit; ipse
se armatam militiam in adolescentia secutus, inter scho-	a puer-
lares alias sub rege	ritia primus
Constantino, de-	sub
inde sub Juliana-	Constantino, de-
no Caesare milita-	inde sub Iuliano
vit, non tamen sponte: quia a	no Caesare meruit
primis fere annis di-	quamvis invitatus quando a
vinam potius servitutem sacra	teneris annis sub
illustris pueri spiravit in-	Christo optimo maximo stipendium
fantia.	facere voluit.

Egy alaposan megkurtított történet:

SD.2:2.

B.V:171.

Per idem fere tempus, cum

Evanthius avunculus

Evanthium

meus, vir licet saeculi nego-

tiis occupatus, tamen admodum

Christianus, gravissima aegri-

languere,

tudine extremo mortis periculo

coepisset urgeri. Martinum evo-

cavit, nec cunctatus ille pro-

peravit, prius tamen quam me-

dium vitae spatium vir beatus

evolveret, virtutem advenientis
sensit aegrotus, receptaque
continuo sanitate, venientibus
nobis obviam ipse processit,
altera die redire cupientem ma-
gna prece detinuit; cum interim
unum e familia p u e r u m p u e r u m quoque
l e t a l i i c t u s e r - l e t a l i s e r -
p e n s p e r c u l i t , q u e m i a m e x - p e n t i s m o r s u
animem ut veneni ipse Evanthi-
us suis humeris illatum ante
pedes sancti viri, nihil illi
impossibile confisus, exposuit,
iamque se malum serpens per om-
nia membra diffuderat, cerneret
omnibus venis inflatam cutem, et
ad utris instar tensa vitalia.

Martinus porrecta manu, universa
pueri membra pertractans digitum
prope ipsum vulnusculum, quo be-
stia virus infuderat, fixit. Tum
vero (mira dicturus sum) vidimus
venenum ex omni parte revocatum
ad Martini digitum cucurrisse,
deinde per illud ulceris foramen
exiguum ita virus stipasse cum
sanguine, ut solet ex uberibus
caprarum aut ovium pastorum manu

pressis longa linea copiosi lactis
effluere, puer surrexit incolumis, liberavit.
nos obstupefacti tanta rei miraculo
id quod ipsa cogebat veritas, fate-
bamur, non esse sub caelo, qui Mar-
tinum possit imitari.

A B.V:156. Severus három fejezetének összefoglalása; az V:164. negyedfél sorban mondja el egy hosszú szakasz tartalmát; az V:165. első mondata adatokat sem közöl, csak a szakasz tárgyát jelöli meg. A hét lap terjedelmű Epistolából négy sort vesz át; az 1. dialógust teljesen kihagyja; a másodikból — egy-egy mondat erejéig — még csaknem minden fejezetet érint, a harmadikból már csak innen-onnan ragad ki valamit. Az első néhány mondaton kívül egy hely akad, mely valamennyire megközelíti a forrás terjedelmét, a Maximus császárról szóló V:159-163., talán mert a decas más helyén elbeszölt eseményekkel is kapcsolatban áll.

Severus Sulpicius tehát egy, a tárgytól távoleső epizód forrásának írója. Műveit másutt nem használja fel.

Strabo

Az egész decasban elszórt, földrajzi vonatkozású helyeken sok görög szerző nevével találkozunk, köztük jó néhányszor Strabóéval is. Ha ezeket a helyeket egybevetjük az ő Geographiájával,³⁵ közeli rokonságot fedezhetünk fel a két mű között.

Bonfini köztudomás szerint fordít görögből, s így nem lehet akadálya annak, hogy elkészítse a számára szükséges részletek latin fordítását, mégis azt kell megállapítanunk, hogy a görög munkát nem közvetlenül használta, hanem Guarinus Veronensis átültetésében.³⁶ Csak ezzel magyarázható az a csaknem teljes azonosság, ami a Bonfini- és a Guarinus-féle szövegek között fennáll:

St.VII:3.

StG.7.(93^r)

B.I:14o.

Cum que

. . . cum que

ποταμῶν γούν
περὶ τετταρά-
κοντα ῥεόντων
εἰς τὸν Πόντον,
μηδὲ τῶν
ἐνδοξότατων
μηδενὸς μεμ-
νησθαι
οὔτε

amnes circi- flumina circi-
ter quadra- ter quadra-
ginta Pon- ginta Pon-
tum influe tum influ-
ant, ne ce- ant, ne-
leberri morum

quidem mentio-
nem ullam fe-
cisse, ut

Ἰστρὸν,
Ταναΐδος,
Βορυσθενούς,
Ἰπάνου,

Istri, ~~et~~ que Istri neque
Tanaidis, Tanaidis neque
Borysthenis, Borysthenis
Hypanidis, neque Hypanidis

Φάσιδος,
Θερμώδον-
τος, Ἁλυ-
ος.

Phasidis, neque Phasidis
Thermodon- neque Thermodon-
tis, Haly- tis et Halydis
dis. qui Celeberrimi
sunt, fecisse
mentionem,

ἔτι δὲ Σκυ-
θῶν μὲν καὶ
μεμνησθαι,
πάντας δ'
ἄγανους τινάς
Ἰππη-
μολοῦς,
καὶ Γαλακτοφά-
γους, Ἀβίους
τε.

Etiam de Scy- ne de Scy-
tis nullam eum this quidem
egisse memoriam, eum quos
universos cla- cla-
ros quosdam ros quosdam
equarum equarum
mulsores mulsores
Lactiphagos Galactophagos
Abiosque id Abiosque
est absque vita
nuncupat. nuncupat.

A különlegesebb görög kifejezéseket Guarinus rendesen latinra fordítja, s Bonfini mindegyiket ugyanazokkal a szavakkal adja vissza ("equarum mulsores"), néhány[szor azonban Guarinus az eredeti alakot veszi át, s a megfelelő latin kifejezést magyarázatként fűzi hozzá; ez utóbbi Strabónál természetesen nincs meg, Bonfini-nál azonban igen:

St.VII:3.

ὑστερον δ'
Εὐξείνου

StG.7.(93^V)

Novissime autem,

cum Iones

B.I:141.

...at,

ubi Iones

ΧΕΧΛῆσαι,
τῶν Ἰόνων
ἐν τῇ παραλίᾳ
πόλει
χρυσάντων.

in littore	in littore
urbes con-	urbes con-
didissent, Eu-	didere, Eu-
xinum, id est	xinus et
<u>benignum hospitem</u>	<u>benignus hostes</u>
vocari coep-	appellari cep-
tum.	tus est.

A Starbóra utaló részek valódi forrása tehát Guarinus műve, bárha utóbbit nem is említi. Vagy az eredetihez utasítja az olvasót, vagy olyan szerzőket emleget, akiknek nevét StG.-ben találta. Így kerül a decas "Forrásai" közé egy sereg tekintélyes ókori auktor, köztük olyanok is, akiknek munkáját már Strabo sem láthatta: Ephorus (I:125,150.), Posidonius (I:134., IV:224,226.), Menander (I:135.), Apollodorus (I:140.), Eratosthenes (I:140.), Homerus (I:140,142,145.), Anacharsis (I:146,150.), Abaris (I:146.), Hypsicrates (I:194.), Apollonides (I:182.), Euripides (I:277.), Timagenes (IV:225.), Callimachus (VI:69.), "Persarum, Egyptiorum, item Babyloniorum et Indorum epistole" (I:145.).

Az átvételek egy része adatokra betoldásokra, mondatokra terjed, bőven akad azonban hosszabb, összefüggő rész is. StG.-t némileg rövidítve, de híven veszi át, stiláris változtatás kevés van.

StG.7.(94^v)

B.I:131.

Nostris item annis Elius Elius

Cato ex Trans- Cato ex Trans-

istrana regione istrana regione

quinquaginta	quinquaginta
Getarum milia	Getarum milia
in Thraciam ha-	in Thraciam ha-
bitatura traduxit,	bitatura deduxit,
que gens eadem, qua	que gens
Thraces, utitur	Thracum lingua
lingua, qui hac etiam	utitur et
etate ibidem habitant,	adhuc habitat,
Mysique vocitantur.	Mysique vocantur.

Gyakran használja fel az eseménytörténet rekonstruálásához is: a benne található helységneveket, útvonalakat stb. összefüggésbe hozza az illető területen lejátszódott dolgokkal, s a részadatok hitales színe hasonló fénybe vonja az elbeszélés egészét:

StG.7(98^v)

B.VI:3.

Quare coactum undique exercitum

Hinc quidem ad	priore nequaquam inferiorem e
Pannonios ad Istrum per-	Pannonia per Illyricum
tinentes autem ad Adri-	aticum mare <u>perduxit</u>
aticum mare	<u>imprimisque</u> Tragurium
...usque ad Dalmatas et Scardos	<u>aggreditur</u> ab Isseis
Scardo oppidum Liburnicum.	conditum Scardonemque
Post illas alie	Liburnicam
insule iacentes, e quibus hobi-	pariter <u>infestat</u> .
liores pariter: Tra-	
gurium ab Isseis	
conditum...	

Itt a szövegűség természetesen csak adatbeli egyezésekre korlátozódik, de a lehetőség szerint ilyenkor is szó szerint veszi át az egyes kifejezéseket ("Tragurium ab Isseis conditum").

Mivel az előadás valószerűségének megőrzéséhez gyakran van szükség hasonló erősítésre, Strabo Geographiájának Guarinus-féle fordítása jelentős teret foglal el a földrajzi adatokat szolgáló források között.

Aeneas Sylvius földrajzi munkái

Az 1. és a 2. könyvben felhasznált földrajzi források között előkelő hely illeti meg Aeneas Sylvius két ide vágó munkáját, a Historia rerum-ot és a Europá-t.³⁷ E művekre -- legalább szerzőjük nevének említésével -- néha az író is hivatkozik, bár ez ritkábban fordul elő, legtöbbször jelölés nélkül merít belőle. A régi szerzők gyakori emlegetése jó részt Pius e munkáin alapszik, ezekből veszi át Diodorus (I:245., II:4.), Onesicritus (I:247.), Strabo (I:258,260.), Polycletus (I:260.), Ptolemeus (I:262.), Cornelius Nepos (I:262.), Plinius (I:264.), Aristobulus (I:265.), Trogus (I:268.), Metrodorus Scepsius (II:41.), Jordanes (II:73-74,188.) nevét. Csak az általa érintett területekkel foglalkozó fejezetek érdeklik (ASH. 10-14,16-20,25,28-31,100., ASE. 1-2,25,28-29.), ezeket viszont alaposan kiaknázza. A sok egy-egy mondatra, adatra terjedő betoldás mellett néhány hosszabb, esetleg több lapnyi részletet is ragad ki belőlük, s ezeket teljes egészükben beledolgozza a decasba.

Nem ragaszkodik túlságosan az eredetihez, rövidít, felcseréli a sorrendet, innen-onnan ragad ki adatokat, néhol csak lényegi egyezés marad:

ASE.2.

B.I:84.

...nostrae aetate tres incolunt	Regionem hanc habitant
gentes, Teutones, Siculi e t	partim Scythae, partim Saxones e t
Valachia. Teutones e Saxonia	Daci, mitiores hi,
originem habent, viri fortes	asperiores contra illi.
et bello exercitati...	

ASE.2.

B.I:88.

Hanc terram incoluerunt quondam

G e t a e Ex in longo G e t e vero, quos
temporis tractu... Valachia di-

cta, et pro F l a c c i i s V a l a c h o s nunc dicimus,

V a l a c h i a p p e l l a - P i u s F l a c c o s a p p e l l -
t i s e r m o l a t . . .

Az átvétel ott is vitathatalan, ahol a sorrend más:

ASH.19.

B.I:273.

Strabo... tradit...

Cum

terram

s e r p e n t i a q u a e d a m

l a e t i f e r a g i g n e r e e t

s c o r p i o s e t a r a -
n e a s , q u a r u m

q u a e d a m r i d e n d o m o -
r i c o g u n t , q u a e d a m
f l e n d o d e s i d e r i o f l e n d o s u o r u m d e -
s u o r u m . . .

I n g r e s s u s e x I -

b e r i a i n A l b a n i -

e x I b e r i a i n A l b a -
n i a m i n g r e s s u s s i t
p e r C a m b y s e n a m r e -
g i o n e m q u i d e m a s p e -
r a m e t s i c c a m a d
f l u m e n A l a z o n i u m ,

l a t i f e r o s s e r p e n t e s

h a b e n t , i t e m

s c o r p i o s e t a r a -
n e a s , q u a r u m

a l t e r e c o g u n t r i d e n -
d o m o r i , c o n t r a v e r o
f l e n d o d e s i d e r i o a l t e r e ;

am per Cambise-
nam patuit, regio-
nem asperam et
siccam, quamvis
flumine Alazanio pars
eius irrigetur: Albani et eorum
canes excellentes canes etiam excellen-
vena - tissimos suapte natura vena-
tores fuere... tiores.

Mivel csak az első két könyvben, s ott is csak a föld- és néprajzi tárgyi helyeken merít e munkákból, ASH. és ASE. bőven használt, de mégis csak kiegészítő források. Kiemelésre méltó, hogy Bonfini-- ha ritkán és pontatlanul is -- hivatkozik rájuk, s az illető helyeken valóban az idézett szerzőt használja fel.

Einhardus

Bonfini -- a magyarok eredetéről alkotott elképzelése következtében -- bőven beszél az avarok s velük kapcsolatban Nagy Károly történetéről. E részek elsősorban Blondus Flavius tudósítására támaszkodnak, de jócskán találunk általa nem közölt adatokat is. Ezek forrásaként Helmár Ágost (i.m. 15,65-66,77.) két munkát jelöl meg, az Annales Laurissenses-t és az Annales Einhardi-t.³⁸

A tárggyal azonban még egy mi foglalkozik, Einhardus Nagy Károly életrajza,³⁹ s a szövegek elemzése alapján a másik kettővel szemben éppen ezt kell forrásnak tekintenünk:

ARF.799.

AE.799.

EC.13.

B.IX:248.

Acceptit etiam Duo tan- In Ungarico
tristem nuntium tum e bello e
de Franco- Franco-

rum pro- rum pro-
ceribus ceribus

eo bello duo tan-
perierunt: tum occubuerunt,

...Ericus Geroldi et Ericus alter Henricus
dux Fo- ci interitu, dux Fo- dux Fo-
roiulensis quorum alter, roiulia- roiulia-
post tot prospe-Geroldus nus in nus in
re gestas videlicet Liburnia Liburnia
iuxta Baioari- iuxta iuxta
Tharsa- ae prae- Tharsa- Tarsa-
ticam fectus, ticam ticam

Liburni-	comisso	cum	mariti-	mariti-
ae civitatem	Hunis proelio	mam	civita-	mam urbem
.....
in si -	cecidit, alter	tem	in si -	in si -
di is	vero, id est	di is	di is,	ut
op -	Ericus,	op -	aiunt,	op -
pidano -	post multa	pidano -	pidano -	
rum op-	proelia et in-	rum in -	rum in -	
pressus est,	signes victo-	tercep -	tercep -	
et	rias apud	tus et	tus et	
Geroldus	Tharsa -	Geroldus	Geroldus	
comes Ba -	ticam	Baioari -	Baioari -	
ioariae	Libur -	ae prae -	e pre -	
prae fe -	n i ae civita-	fectus	infectus	alter,
ctus com-	tem in si -	Pannonia	cum qui,	cum
misso contra	di is op -	contra Hunos	in Ungaros	
.....	
Avares	pidano -	proeliaturus		
.....	rum in -	ac iem	ac iem	
proelio	tercep -	strueret, in-		
	tus atque	certum a quo,		
		cum duobus tan-		
		tum, qui cum		
		obe q uia ntem	e q uo insidiens	
		ac singulos	ardentius	
		hort antem	hort aretur,	
		comitabantur,		
cecidit.	inter -	inter -	inter -	
.....	fectus	fectus	fectus	
	est.	est.	est.	

A kiragadott részlet mutatja, hogy Bonfini hiven követi a forrást. Ténybeli eltérés csak a szóban forgó nép nevében van, hunok (avarok!) helyett magyarokról beszél. A szövegátvétel másik jellegzetes típusánál csekély méretű rövidítést figyelhetünk meg:

EC.12.

. . . D a n i siquidem ac
Sueones, quos
Nordmannos vo-
camus, et
septentrionale
litus et omnes
in eo insulas tenent.
At litus Australe
Sclavi et Aisti
et aliae diversae
incolunt nationes;
inter quos vel prae-
cipui sunt, quibus tunc
a rege bellum inferebatur,
Welatabi.

B.IX:161.

D a n i et
Sueones, quos
Normannos vo-
camus, alii vero Rusios,
septentrionale
litus et omnes
eius insulas possident,
australe vero
Sclavi et Aisti
diverseque
nationes,
ex quibus vel pre-
cipui erant
Ivieletabi.

A harmadik típus viszont az előbbiekkal éppen ellentétes tendenciát mutat, erős bővítést és a szövegek távolodását; a forrás csak -- jól kivethető, de szórványos -- nyomokban marad meg. Ennek ellenére egy olyan adat sincs benne, mely arra kényszerítene, hogy más forrás után nézzünk, hiszen EC. ~~(Haddet/Haddet)~~ szövege szó szerint olvasható Bonfini tízszer hosszabb előadásában, a részletezés pedig az ő fantáziájának a terméke:

EC.11.

...qui hortatu uxoris,
quae filia Desiderii regis
erat ac

pa-

tris exilium per
maritum ul-
cisci

posse putabat

iuncto foedere cum Hunis,

qui Baiuarii sunt
ab oriente contermini,

B.IX:132-145.

Huic

Desiderii Longobardorum
regis filia uxor
erat, quae usque adeo

die noctuque virum vexasse fer-
tur, donec eum impulit, ab im-

peratore deficeret, ut pa-

tris exilium per
maritum hoc bello ul-
cisci ceretur. Quod eo facilius

fieri posse speravit, si

gentem Ungaricam bello acerrimam

Bavariisque finitimam, in

societatem ascisceret. Sed, cum
facile sit uxorio imponere viro,

ad Ungarorum duces legatos Tas-

sillo repente mittit, quibus eos

hortatur et orat, ut pro utriusque

partis commodo societatem secum

transigant, admonens Bavaros et

Ungaros inter duos imperatores

sevissimosque tyrannos esse poti-

tos eosque nil impensius curare,

quam sub eorum imperium gentem

utranque redigere... Cum hoc le-

gati rite narrassent, universe

gentis conventus habetur...

Factum est igitur decretum, ut cum
Bavaris fidelissimum perpetuumque
fedus ineatur... Dimissi honorifi-
ce oratores ictum fedus referunt,
quod utrisque haudquaquam felici-
ter evenit. Bavarum post hec non
n o n
solum imperata non modo Caroli imperata
.....
facere, sed bello detrectant, sed bello
regem provocare regem provocare
temptabant.
..... nituntur.

Az író nem jelöli meg az Einhardustól vett részletek eredetét, utalás nincs, legfeljebb néha beszúrja az "ut fertur", "ut aiunt" kifejezést. Az életrajznak csak a 10-13. fejezetét használja fel, de ebből bőven idéz, nagyobb részeket is kiragad. Csak a Nagy Károlyról szóló szakaszban használja, másutt nem látjuk a nyomát.

Mela

Pomponius Mela nevével csak egyszer találkozunk a decasban, s akkor is csak mint egy mellékesen odavetett adat szolgáltatójával. Előbb Ammianus Marcellinustól hallunk egy idézetet (B.I:19.), néhány mondattal lejjebb pedig: "Plinius aliquantulum ab Ammiano dissentit..." (B.I:32.), Plinius véleményével ismerkedünk meg. Ugy tűnik, mintha a közbeeső rész Ammianustól származnék, s ezt egészitené ki néhány, Melától kölcsönzött szóval: "Ultra Ripheus mēns ipse consurgit, unde Tanais fluvius oritur, quem cadentes assidue nives usque adeo reddunt, veluti Pomponius ait, ut intentium aciem non admittant." (B.I:24.)

A szakasz forrása valójában Pomponius Mela kozmográfiája,⁴⁰ melynek használata csak itt, a B.I:22-32. fél lapnyi szövegében mutatható ki:

Me.II:1.

N e u r i s

s t a -

t u m s i n g u l i s t e m - t u m s i n g u l i s t e m -

p u s e s t , q u o s i v e - p u s e s t , q u o p r o a r -

l i n t , i n l u p o s , b i t r a t u s u o i n l u p o s ,

i t e r u m q u e i n i t e r u m q u e i n

e o s , q u i f u e r e , e o s , q u i f u e r a n t ,

m u t e n t u r . E s s e - m u t e n t u r . E s s e -

d o n e s

d o n e s h e c u l t i m a

p i e t a t i s o f f i c i a

f u n e r a p a r e n t i u m p a r e n t u m f u n e r i b u s

B.I:28-30.

N e r u i s , q u i e t N e u r i f o n -

t i u m B o r y s t h e n i s a c c o l e , s t a -

t u m s i n g u l i s t e m - t u m s i n g u l i s t e m -

p u s e s t , q u o s i v e - p u s e s t , q u o p r o a r -

l i n t , i n l u p o s , b i t r a t u s u o i n l u p o s ,

i t e r u m q u e i n i t e r u m q u e i n

e o s , q u i f u e r e , e o s , q u i f u e r a n t ,

m u t e n t u r . E s s e - m u t e n t u r . E s s e -

d o n e s h e c u l t i m a

p i e t a t i s o f f i c i a

f u n e r a p a r e n t i u m p a r e n t u m f u n e r i b u s

laeti et victimis ac festo exolvunt, utpote, qui eorum
coitu familiarum celebrant.

Corpora ipsa lani-corpora lani-
ata, et caesis pecori-ant, peco-
um visceribus rum visceribus
immixta epulando immiscent, abominali mox

consumunt. Capita voracitate absument; capita,
ubi fabre expo-ubi affabre expo-
livere, auro vin-livere, auro cul-
cta pro poculis ta pro poculis
gerunt. Haec sunt apud usurpant.

eos ipsos pietatis
ultima officia.

Geloni hostium Hostium cutibus
cutibus equos equos seque Gelo-
seque velant: illos re-ni vestiunt.

liqui corporis se capitum.

Melanchlenis at-Melanchleni at-
ra vestis et ex ea ra veste utuntur, unde
nomen... nomen illis inditum.

A két szöveg tartalmában is, fogalmazásban is közeli rokon.
Bonfini néhány kifejezést megkurtít, egy adatot közbeszúr, ("qui
et Neuri fontium Borysthenis accole"), lényegében semmit sem vál-
toztat.

Plinius

Az elszórt földrajzi adatok eredete iránt érdeklődő olvasót Bonfini gyakran utasítja Pliniushoz, s ha e helyeket közelebbről szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy néhány esetben ugyan közvetítéssel, legtöbbször azonban közvetlenül kerültek át a Historia Naturalis-ból.⁴¹

Néhány régi szerző nevének említése is e forráson alapul, mint Timeus (I:39.), Hecateus (I:40.), Philemon (I:40.), Pytheas (I:41.), Agrippa (I:169.), Cornelius Nepos (VI:65.), Cato (VI:199.).

Az étvételnél két típus válik külön. Ha földrajzi tárgyat ki egészítésre szánja, beledolgozza azó szerint az egész szöveget, legfeljebb kissé rövidít, s rendszerint forrását is megnevezi:

Pl.4:12.

B.I:37.

Quidam eos in prima parte Asiae
litorum posuere, non in Europa, qui sunt ibi

similitudine et situs Atacorum

nomine. Alii medi - alii medi -

os fecere eos os fecere eos

inter utrunque inter utrunque

Solem Antipodum solem antipodum

occasum exorientemque occasum exorientemque

nostrum, nostrum,

quod fieri nullo modo

lo modo potest

fieri posse

tam vasto mari tam vasto mari
interveniente. interveniente

Plinius asserit.

Pl.6:17.

B.I:234.

Primi sunt hominum, qui noscan-

tur, Seres lani-	Seres lani-
cio sylvarum no-	cio sylvarum nobi-
biles, perfusam	biles, qui perfusam
aqua depectentes	aqua depectunt,
frondium cani-	frondium cani-
tiem, unde ge-	tiem, unde ge-
minus foeminae no-	minus nostris
stris labor	mulieribus datus est labor
redordiendi fi-	fila redordiendi
la rursusque te-	rursusque te-
xendi. Tam mul-	xendi tam mul-
tiplici opere,	tiplici opere
tam longinquo	tam longinquo
orbe petitur, ut	orbe petitus, ut
in publico ma-	in publico, <u>ut ait</u>
trona trans-	<u>Plinius</u> , matrona pel-
luceat.	luceat.

Történeti esemény elbeszélésénél azonban másképp jár el. Valamelyik történeti forrásának néhány szavát hosszú elbeszéléssé duzzasztja, lapokon keresztül részletezi az ott éppen csak említett eseményt, s eközben bőven használja Pliniust, mert a saját

fantáziáján alapuló elbeszélést a Historia Naturalis-ból kiszedegedett adatok váza köré építi. A 6. könyv elején pl. bőbeszédűen tárgyalja Attila dalmáciai hadjáratát. Ebből idézünk most egy töredéket.

A történeti forrás -- BF. -- ennyit mond: "...Sibinicum, Belgradum, Tragurium... diripuit..."

Pl.3:22.

... Tragurium
civium Romano-
rum, marmore
notum... ini-
tium Dalmatiae
Scardona...

Sicum,

in
quem locum di-
vus Claudius
veteranos misit...

B.VI:6-8.

Diruitur

Tragurium
civium Romano-
rum marmore
notum. Scardona
ad Dalmatiae ini-
tium hostili manu subver-
titur. Mox ad Belgradum et

Sicum, quod Sibinicum
nunc appellant, castra movit;

haud ignobile oppidum, in
quem locum di-
vus Claudius

veteranos misit,
obsessum paucis diebus expugnat,
in oppidanos pari crudelitate se-
vitum; vicos latius incendit uni-
versamque Dalmatiam ad Sardonium
usque montem igni ferroque deva-
stat, cedibus omnia complet.

...castellum T a r i o n a;
p r o m o n t o r i u m
D i o m e d i s . . .

C a r o n a m deinde coloniam ob-
sidet ad D i o m e d i s
p r o m o n t o r i u m col-
locatam, quam facta deditione
hominibus iuxta ac fortunis spo-
liavit.

Ilyen esetben nem hivatkozik Pliniusra, s nem is veszi át
egészében annak szövegét, de amit felhasznál, azt itt is szó
szerint másolja.

Földrajzi leírásokhoz az 1., történeti elbeszélések kikere-
kitéséhez a 4-6. könyvben merít Plinius munkájából, természetesen
nem az egészből, csak a tárgyra vonatkozó fejezetekből (Pl.3:
4,17-19,21-22,24-25., 4:12-13,17-18., 6:16-17.).⁴²

Jegyzetek

1. Az egyetlen említésre méltó, de kissé naiv és számos kérdést válasz nélkül hagyó kísérlet. Helmár Ágost nevéhez fűződik: Bonfiniusenak mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s bírálati méltatása. Bp. 1876. -- Néhány kivétellel a Bonfini által is megnevezett szerzőkkel foglalkozik, s a bonyolultabb esetekben, pl. az I. könyvnél, általánosságokkal elégszik meg. ("Sokféle miből meritett adatoknak érthetetlen és rendszer nélküli compilatioja." 10.)

2. Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tom. 1. Decas 1. Lipsiae, 1936. = Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saec. 15ⁱ. -- Az alábbi idézetekben rövidítése B., mely után a könyv és a mondat száma következik.

3. Hivatkozik rá a B.I:96, 140., B.II:73, 77, 99, 129, 144, 160, 166, 182, 188, 192, 200, 247, 262., B.III:125, 161., B.IV:83, 168., B.VII:75, 77, 84, 96.

4. B.I:140.: "Immo Iordanem ceterosque scriptores, qui eum secuti sunt, mentitos esse confitebimur..."; B.II:73.: "...e Scandinavia, ut Iordanis eorum scriptor asserit, proficisci nequiverunt." B.II:160.: "...Iordanis historicus inauditam sue gentis cladem et exitium equo animo referre non potuit" stb.

5. B.I:10., B.II:187, 227., B.IV:115.

6. Historia Gothorum. Ld. MGH Auct. Ant. 12. köt.

7. Iordanis de origine actibusque Getarum. Ed. A. Holder. Freiburg i. Br. - Tübingen, 1882. = Germanischer Bücherschatz, 5. -- Rövidítése a továbbiakban JG., mely után a fejezetszám következik.

8. Pl. C. A. Closs: Jordanis de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Ed. 2. Stuttgart, 1866.

9. Helmár i. m. 10-13, 37, 65-66, 74-76. Vö. Tóth László: Bonfini in Ungheria. Ascoli Piceno, 1928. 11.

10. Aeneas Sylvius: Historia Gothorum. Egyetlen kiadása: Biga librorum rariorum, quorum I. Chorographia Austriae W. Lazii, II. Historia Gothica Aen. Sylvii, hucusque inedita et inter eius scripta nunquam commemorata. In lucem protulit A. R. D. Raym. Duellius. Francofurti et Lipsiae, 1730. Az "Aeneae Sylvii historia Gothorum" a vékony kötet végén, az 1-20. lapon található 31 fejezetben. Szövege láthatóan hibás, különösen a tulajdonnevek írásában pontatlan. -- Rövidítése a következőkben ASG. és a fejezet száma.

11. Kiadva: Blondi Flavii Forliviensis de Roma triumphante libri decem... Romae instauratae libri III. ...Historiarum ab inclinato Rom. imperio decades III. Basileae, 1531. -- Rövidítése a következőkben BF., majd a decas és a könyv száma. (Vö. Helmár i. m. 11-16, 67-68.; Kardos Tibor: Bonfini, Mátyás király korának történetírója. A "Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történetből. Bp. 1959." c. kötet bevezető tanulmánya. 40.; Tóth i. m. 11-12.)

12. BF. alapján hivatkozik Tacitusra (I:320., II:273.), Orosiusra (I:321., II:245.), Suetoniusra (II:27.), Paulus Aquileiensisre (IX:320, 325. Paulus előadását a "scriptores alii"-ével állítja szembe, s a maga nevében neki ad igazat; mind a Paulustól, mind a többi írótól eredeztetett vélemények s Bonfini "saját" állásfoglalása is Blondustól való). A földrajzi leírásoknál gyakran forgatott Pliniust a történeti részben már csak BF. alapján idézi (I:322., II:147, 271.), ugyancsak innen veszi át Ablavius (II:227., IV:115.), Guillelmus (X:91.), Ricardus (X:168.), Crescentinus (X:293.), Sicardus (X:308.) szövegét is. Blondusra rendszeren nem utal, ha mégis megteszi, csak általánosságban ("alii; sunt, qui; ceteri scriptores; plerique; nonnulli; qui de Atila nonnulla scripsere; stb.).

13. Epistula ad Oceanum de morte Fabiolae. Kiadva Migne, Patrologia latina. 22. köt. 695. hasáb.

14. Az alább tárgyalásra kerülő Palmerius krónikája.

15. Kiadása: *Abbreuiatio Pii pont. max. supra decades Blondi ab inclinatione imperii usque ad tempora Iohannis Vicesimi tercii pont. max. H. n. 1481.* -- Rövidítése ASA., majd a fejezet száma.

16. Kiadása: *Blondi Flavii Forliviensis de Roma triumphante libri decem... Romae instauratae libri III. Italia illustrata...* Basileae, 1531. 293-422. -- Rövidítése Bit., az utána következő szám a "Regio"-ra utal.

17. B.VI:88, 194, 195, 211, 249, 167, 249, 250.

18. Helmár Ágost a forrás kérdését röviden elintézi: "Mindenféle szentekről és eseményekről szóló legendák; itt-ott fontosabb adatok" (i. m. 12.), majd alább kétszer is: "Mindenféle legendák" (uo. 75-76.) Bonfini hivatkozásai: "annales" (IV:24.), "sacri annales" (IV:244.), "annales quidam" (V:92.); egy hosszabb részlet előtt így szól: "Nos autem eorum ordinem plane sectabimur, qui a prestantioribus ac varioribus hec ipsa accepisse videntur" (V:3.).

19. *Speculum historiale. Norimbergae, Antonius Koberger, 1483.* -- Rövidítése a következőkben VB., majd a fejezet és a szakasz jelzése.

20. Kiadva J. G. Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. [Pars 1.] Vindobonae, 1746. 39-291.* -- Rövidítése Th., majd a rész és a fejezet száma.

21. Thuróczi és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig. Szeged, 1938. = Kolozsvári-Szegedi Értekezések a Magyar Művelődéstörténelem Köréből, 37. sz.

22. Mind az ötöt a Szentpétery Imre által szerkesztett gyűjteményből idézzük: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 1-2. Bp., 1937-1939.* A Bécsi Képes Krónika rövidítése a továbbiakban BKK. és fejezet-szám.

23. I. m. 13. — Oláh Miklós 1491-ben született, s ez a múlt század végén sem lehetett ismeretlen adat; a száz évvel előbb élt Horányi is 1493-at ír. (Lásd *Memoria Hungarorum et provincialium...* Pars 2. Viennae, 1776. 694-695.)

24. Tóth Zoltán: Szent~~Á~~ István legrégibb életirata nyomán. = Századok 61(1947) 23-94.

25. *Epitome rerum Ungaricarum*. Kiadása: J. G. Schwandtner: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. [Pars 1.] Vindobonae, 1746. 326-406. — Rövidítése Ra., és az index száma. Az id. részt lásd Ra.1.

26. Aeneas Sylvius: *Europa...* Részletes tárgyalására alább kerül sor.

27. A felsorolástól megkimél Csiha Antal munkája: *Petri Ransani Epitome rerum Ungaricarum*. Hajdúböszörmény, 1932. Ennek egyik fejezete ("Ransanus mint Bonfini forrása") vagy hat lapnyi azonosságot mutat ki a két munka között, amit könnyen megkésztethetnénk.

28. Itt és alább az életrajzi adatokat lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. 551-552. hasáb; Teleki József: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. 5. köt. Bp. 1856. 461-503.; Georgius Pray: *Specimen hierarchiae Hungaricae*. Partes 1-2. Posonii et Cassoviae, 1776-1779.; Hodinka Antal: *Tanulmányok a bosnyák-diakovári püspökség történetéből*. Bp., 1898. = *Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*, 17. köt. 3. sz.; Nagy Iván: *Magyarország családai cimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1-13. köt. Pest, 1857-1868.; [Chobot Ferenc]: *A váci egyházmegye történeti névtára*. 1. rész: *Az intézmények története*. Vác, 1915.; Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. 1. köt.: *A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad, 1883.; Margalits Ede: *Horvát történelmi repertorium*. 2. köt. Bp., 1902.; *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii, 1835.

29. I. m. 56-57.

30. Juvenci Coelii Calani Dalmatae Attila. Kiadva: Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisivit... Matthias Bel. Posonii, 1735. 89-154. -- Rövidítése Ca. és fejezet-szám. -- Vö. Ifj. Horváth János: Calanus püspök és a Vita Attilae. Bp. 1941. = Értekezések a Magyarországi Latinság Köréből, 4. Az id. részt lásd 80.

31. Matthei Palmerii liber de temporibus, 1-1448. A cura di Gino Scaramella. Città di Castello, 1906. = Rerum Italicarum Scriptores, 26:1. 5-127. -- Rövidítése Pa. és évszám.

32. Justinii historiae Philippicae. Ex editione Abrahami Gronovii. Vol. 1-2. Londini, 1822. -- Rövidítése Ju., majd a könyv, a fejezet és a mondat száma.

33. Justinus leírása a szkítákról egész sor középkori történetírónál, sőt, még Aeneas Sylviusnál is csaknem szóóról szóra megtalálható. Éppen ez utóbbi "Historiarum..." c. munkáját ugyancsak a 2. könyv elején Bonfini is bőven idézgeti, mint ezt alább kimutatjuk. Kézenfekvő a feltevés, hogy a Justinushoz közel álló részek is ebből származnak, a szöveghasonlítás azonban mást bizonyít:

Ju.II.2:3-9.

Aen. Syl. Hist. 28. B.II:23.

... pecora	... pecora	Per incu-
semper pascen-	semper pascen-	tas solitu-
tibus, et per	tibus, et per	dines peco-
incultas	incultas	ra tantum pa-
solitudines	solitudines	sunt.
errare solitis.	errare solitis.	

Uxores li-
bero s^{que} secum
in plaust-
ris vehunt, quibus
...pro domibus
utuntur.

Plaustra in
domorum usum resar-
ciunt ad arbitrium
mutabilia, hec uxores
et liberos
ferunt;

Justitia	Justitiam	se ferinis
gentis inge-	genti ingen-	et murinis
niis culta,	is, non	pellibus
non legi-	legibus	tegunt, lane
bus. Lacte	cultam... Lac-	usum ignorant,
et melle,	te et mel-	lacte et
vescuntur.	le vesci,	melle vescun-
Lane iis u-	ferarum pel-	tur... iusti-
sus... ignotus;	libus vesti-	tia non accep-
... pelli-	ri.	ta legibus,
bus tantum		sed ingenis
ferinis aut		insita.
murinis	
utuntur.		
.....		

34. Megirta életrajzát s leveleiben, dialógusaiban számos adatot őrzött meg róla. Alább a következő munkái kerülnek szóba: "Sulpicii Severi liber de vita beati Martini" (rövidítése SM., utána a szakasz száma); "Sulpicii Severi ad Eusebium presbyterum epistola" (SE.); "Sulpicii Severi dialogi" (SD., majd a dialógus és a szakasz jezése). Mindhármát kiadta Hieronymus de Prato: Sulpicii Severi opera. Vol. 1. Veronae, 1741.

35. Strabonis rerum geographicarum libri XVII. Tom. 1-3. Lipsiae, 1829. Rövidítése St., majd a könyv és a fejezet száma.

36. Strabonis geographia a Guarino in latinum translata. 15. századi Corvina-kézirat, ma a modenai Este Könyvtár tulajdona Cod. Lat. = α X.1,10. sz. alatt. — Rövidítése StG., majd a könyv és a lap száma. — Corvina-példány lévén valószínű, hogy Bonfini is ezt a másolatot forgatta.

37. Aeneae Sylvii Pii II. pontifici maximi historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio. És: Aeneae Sylvii Pii II. pontificis maximi Europa sui temporis veras continens historias. Mindkettő kiadva: Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum pontificatum Pius eius nominis Secundus appellatus est, opera, quae extant, omnia. Basileae, (1571.) — Rövidítésük a továbbiakban ASH. ill. ASE. és fejezetszám.

38. Mindkettő kiadása: Annales regni Francorum ab a. 741. usque ad a. 829., qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi. Post editionem G. H. Pertzii recognovit Fridericus Kurze. Hannoveriae, 1895. = Scriptores Rerum Germanicarum in Usus Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis Separatim Editi. -- Rövidítésük ARF. ill. AE. és évszám.

39. Einhardi vita Karoli Magni. Ed. 4. Post G. H. Pertz. recensuit G. Waitz. Hannoveriae, 1880. = Scriptores Rerum Germanicarum in Usus Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis Recusi. -- Rövidítése EC. és fejezetszám.

40. Pomponii Melae de situ orbis libri tres. Des Pomponius Mela drey Bücher von der Lage der Welt. Wien und Triest, 1827. = Ausserlesene Bibliothek der Vorzüglichsten Klassiker mit zur Seite Stehender Deutscher Übersetzung, 45. -- Rövidítése Me., majd a könyv és a fejezet száma.

41. C. Plinii Secundi historiae mundi libri XXXVII. A Sigismundo Gelenio diligenter castigati... (Lugduni), 1582. -- Rövidítése a továbbiakban Pl., majd a könyv és a fejezet száma.

42. Hosszabb részleten jól tanulmányozható, hogyan vált át Bonfini egyik forrásról a másikra, milyen megjegyzésekkel köti össze azokat, hogyan kerekíti ki a forrásokból kiragadott adatokat vagy átvett elbeszéléseket olyan egységes történetté, mely hibátlanul beleillik a decas keretébe. E célra egy olyan szakaszt választunk ki, melynek egységes forrása nincs, tehát Bonfini kompilátori tevékenysége előtt tág tér nyílik, s ugyanez okból bőségesen színezheti elbeszélését a saját fantáziájában termett aprólékos részletekkel.

A források

B.VI:89-112.

Brit. Io.

Visitur Aquileiae	m a r -	Quin et in	m a r -
m o r e u s	l a p i s grandes	m o r e o	l a p i d e id
elegantisque litteras huius-		legitur	
modi i n c i s u s	I m p e -	i n c i s u m	i m p e -

ra- tor Caesar Au- gustus Aquileien- sium restitutor et conditor, vi- am quoque gemi- nam a porta us- que ad pontem per tyrones iu- ventutis novae Italiae sui de- lectus posteri- oris longi tem- poris labe cor- ruptam munivit ac restituit.

Th.I:18.

Attyla rex con- specta illius magni- tudine cunctisque mu- nitionibus, quasi ad re- sistendum sibi praeparatis, totus incaluit, et suae confu- sioni adscribi posse iudicans, si post tantarum ci- vitatum expugnationem, illam solam, quasi territus, intactam relinqueret.

BF.I:2.

...Italiae limites nonnihil repperit copiarum, quas prae- fectus Liburniae et Aquileiae Valentinianus dux, ut commissam sibi provinciam tu- taretur, adduxerat. ...effecit, ut cives Aquileiani

ratorem Cesarem Au- gustum Aquileien- sium restitutorem et conditorem. Vi- am quoque gemi- nam a porta us- que ad pontem per tyrones iu- ventutis nove Italiae suae de- lectus posteri- oris longi tem- poris labe cor- ruptam munivit atque restituit. Sed ad diverticulum revocetur oratio.

Atila Aquileiam circummen- sus et magni- tudinem urbis et mu- nitionem admiratus non modo tumultuaria

oppugnatione, sed ne diutina quidem obsidione facile capi posse conspica- tur. Nam, ubi in Italiam ventum est,

Valentinianus maritimis suis urbibus valida presidia im- posuerat. Scythici furoris non ignarus. Aquileienses quoque ci- ves, ut expeditius ac tutius

mulieres liberosque,
quorum aetas armorum
impatiens esset, ad Gradensem
insulam mitterent, thesa-
uros illuc... transportantes.

cum barbaro hoste pugnarent,
liberos, fortunas, uxo-
res et inutilem etiam etatem
in proximas
insulas exegerant.

Acerrima tandem obsidione metro-
polis ipsa vexatur, contra vero
nec quenquam facile patitur ap-
propinquare. Sepe interdum, quan-
doque noctu ex urbe in castra fi-
ebat eruptio cesisque complurimis
clandestina receptui signa daban-
tur; ars arte sepius utrinque elu-
debatur. Neque equo animo suos te-
mere mori patiebatur Atila, paten-
tem feracemque prius agrum popula-
tur... Item, ne, dum Aquileie ob-
sidione remoratur, otio torpeat
exercitus aut facta seditione sol-
vatur, finitima interea oppida ex-
pugnat. Partem equitatus et expe-
ditos milites

Pl. 3:18.

...flumina et portus Romati-
num, Tiliaventum
maius...

Tiliaventum apnem
traicere iubet.

Bit. 9.

~~8. x. x.~~

...Opitergium
est nunc oppidulum,
quam vetusti nomi-
nis civitatem simul
cum Aquileia Altino et
Concordia ab Athila

Concordiam perbrevis occu-
pat diruitque ne contemnendam qui-
dem populi Romani colonia. Item
Altinum more Ravennae in palude
situm et Opitergium
vetusti nominis
oppidum evertit. Que quamvis

destructam, et postea
quom esset reaedificata a
Longobardis eo-
dem anno, quo
et Forum Popilii
deletam fuisse
in histori ostendimus.

... Torcellumque
civitatem... diximus
aedificatam fuisse
ex ruinis excidio-
que Altini.

postea
instaurata fuerint,
eodem tamen anno,
quo Forum Popilii
a Longobardis
deleta fuisse
legimus.

Ex Altini ruinis
Torcellum edifi-
catur.

Pl.3:19.

... Foretani, Veni-Tarvisiani,
dates, Quarqueni, Quarqueni, Fo-
Taurisani, Togi-retani, Togi-
enses, Varvani. enses, Varvari
pariter affliguntur.

BIt.9.

... Silusque supra in
mediterraneis Tarvi-
sium urbem divi-
dit...

... Altinum...

Tarvisium Silus
annis
divi-
dit

a Venetorum paludibus XX milibus
passuum sane remotum

Altinum

vero tribus milibus. Sensim artius
tamen Aquileia obsidebatur, nam,
ubi castella multa ante portas ac
circum erecta sunt, nemo ex urbe
prodire neque inferre quicquam aut
efferre poterat; fossa egesta ter-
ra completur. Iam sub menibus con-
stiterat hostis et a menibus oppi-
dani repellebantur. Secundus tunc
annus agebatur... Ad hec illi aures
obstruere, nihil pretermittere, que
ad propugnandam patriam pertinerent,

cibaria viritum distribuere et ea
quidem quam parcissime, vitam pro
salute patrie pro nihilo ducere
et eo maxime, quando

B.VI:92.

...liberos,
fortunas, uxores...

uxores, liberos
et fortunas

BF.I:2.

...ad Gradensem in-
sula mitterent...

in Gradensi in-
sula collocarant.
Cum iam

Th.I:18.

...trienni obsidione in illius
vacavit expugnatione.

tertius elaberetur annus,

diversus admodum Atila traheba-
tur, presertim cum

ASG.21.

...exercitu iam murmurante
et discedere cupientes,

mussitantes milites intelligeret
et seditionem inter varias
gentes facile orituram nimium
formidaret.

Attila deambulans circa muros,
incertus, an castra sol-
varet an perseveraret?
animadvertit
ciconias...

Quin et plerique procures de
solvenda ad eum obsidione
retulerunt, de quo adhuc nihil
decernere voluerat. Demum, cum
urbis menia lustraret, prospe-
xit ciconias...

